

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Навчально-науковий інститут інноваційних освітніх технологій
Кафедра теорії та історії держави і права

КРАВЦОВА Наталія Романівна

Політико-правові погляди Роналда Дворкіна:
теорія і практика /
Political and legal views of Ronald Dworkin:
theory and practice

спеціальність: 081 - Право
магістерська програма - Право

Магістерська робота

Виконала студентка
групи ПРзм-21
Н. Р. Кравцова

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент Кравчук М. В.

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«24» січня 2018р.

Завідувач кафедри ТІДП
_____ **М. В. Кравчук**

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

РЕЗІЮМЕ

Магістерська робота містить 101 сторінку та список використаних джерел із 80 найменувань.

Метою магістерської роботи є аналіз робіт Рональда Дворкіна з метою виявлення соціально-історичних передумов його теорії, з'ясувати ставлення науковця до інших філософсько-правових течій і завдяки цьому встановити специфіку його теоретичних поглядів.

Об'єктом дослідження є праці Рональда Дворкіна, а також твори зарубіжних і вітчизняних дослідників, які містять аналіз та оцінку його вчення і теорій праворозуміння.

Предметом дослідження є політико-правові погляди Рональда Дворкіна.

Одержані висновки та їх новизна визначені пізнанням новаторських ідей та тенденцій у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, а також самостійно отриманими висновками та пропозиціями, зробленими в ході дослідження.

Ключові слова: Рональд Дворкін, право, праворозуміння, філософія права, правова політика, справедливість, свобода, рівність.

SUMMARY

Thesis contains 101 pages and a list of used sources of 80 items.

The goal of thesis is to carry out a comprehensive analysis of the works of Ronald Dworkin to reveal socio-historical prerequisites of his theory, to find out the lawyer's attitude to other philosophical and legal trends and due to it to determine the specificity of his theoretical views.

The objects of research are the works of Ronald Dworkin and the works of foreign and native researchers, that contain the analysis and estimation of his doctrine and theories of legal understanding.

The subject of inquiry is the political and legal views of Ronald Dworkin.

The obtained conclusions and their novelty are in the cognition of innovative ideas and trends in the sphere of general theoretical jurisprudence and in own conclusions and suggestions that have been done in the course of research.

Key words: Ronald Dworkin, law, legal understanding, philosophy of law, legal policy, justice, liberty, equality.

АНОТАЦІЯ

Кравцова Н. Політико-правові погляди Рональда Дворкіна: теорія і практика – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський Національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У роботі здійснено аналіз політико-правових поглядів Рональда Дворкіна та творів зарубіжних і вітчизняних дослідників, які містять аналіз та оцінку його вчення.

ANNOTATION

Kravtsova N. Political and legal views of Ronald Dworkin: theory and practice – Manuscript.

Research is to submit Master of Law on specialization 8.03040101 – Law. – Ternopil National economic University, Ternopil, 2018.

This work carried out comprehensive analysis of the political and legal views of Ronald Dworkin and the works of foreign and native researchers, that contain the analysis and estimation of his doctrine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТВОРЧИЙ ШЛЯХ РОНАЛЬДА ДВОРКІНА.....	8
1.1 Біографія Рональда Дворкіна.....	8
1.2 Праці теоретика права.....	14
1.3 Методологія вченого.....	18
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2 ПРАВОРОЗУМІННЯ – ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА	
ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	25
2.1 Поняття та основні підходи до праворозуміння.....	25
2.2 Теоретичні основи вчення Рональда Дворкіна про право.....	34
2.3 Теорія права як цілісності.....	41
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЯК ВИЩОЇ МІРИ	
СПРАВЕДЛИВОСТІ.....	51
3.1 Теорія справедливості.....	51
3.2 Теоретичні основи вчення Р. Дворкіна про справедливість.....	56
3.3 Теорія справедливості Рональда Дворкіна.....	63
Висновки до розділу 3.....	69
РОЗДІЛ 4 ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ ПРО ЦІННОСТІ ПРАВА	
4.1 Поняття та риси концепту про цінності права.....	71
4.2 Теоретичні основи вчення Р. Дворкіна про цінності права.....	71
4.3 Аксиологія Рональда Дворкіна та її значимість для правової системи України.....	81
Висновки до розділу 4.....	88
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Входження України в глобальний соціально-політичний та економічний процес потребує вивчення сучасних філософських підходів до вирішення фундаментальних правових питань. Один із таких підходів запропоновано американським та британським ученим Рональдом Дворкіном.

Р. Дворкін вже за життя отримав всесвітнє визнання, підтвердженням чого стали переклади його праць усіма основними європейськими мовами, а також японською та китайською. У 2006 році ЮНЕСКО запропонувала відзначити в усіх країнах світу 75-річчя вченого, а у 2007 році йому була присуджена Премія Гольберга – аналог Нобелівської премії для юристів.

У Великобританії, США та інших англомовних країнах концепція Рональда Дворкіна вже давно є частиною університетської програми з юриспруденції. Тези та аргументи філософа активно обговорюються на сторінках журналів. Інші теоретики присвячують цілі розділи своїх книг розбору положень його теорії або її критиці.

Вітчизняним ученим теоретичний доробок Рональда Дворкіна відомий завдяки перекладу його першої книги «Серйозний погляд на права», невеликого розділу іншої книги – «Імперія права», а також російським перекладам декількох його статей.

Теоретичні погляди Р. Дворкіна стали предметом аналізу вчених з різних країн: американських – Х. Бакстера, Б. Бікса, А. Брауна, Дж. Берка, П. Гефні, А. Ріпштейна, Дж. Фініса, А. Хатчінсона, та ін.; британських – Дж. Барлі, С. Геста, М. Коена, В. Конкліна, К. Хіми, та ін.; німецьких – К. Бітнер, Ф. Вілкса, Е. Романуса, К. Рам, та ін.; швейцарських – М. Штрольца; бельгійських – Ж. Алар., С. Веше, В. Дзанетті.

Окремі аспекти концепції Рональда Дворкіна аналізувались у працях російських вчених, зокрема, Ю. Ю. Ветютнева, В. М. Діанова, О. Б. Ігнаткіна, Г. Ю. Канарша, Л. Б. Макєєва, Н. В. Мотрошилова, С. М. Касаткіна; та

українських дослідників права – М. В. Кравчука, В. В. Речицького, С. П. Погребняка, В. Д. Титова. Однак у повному обсязі філософсько-правова концепція новатора права, що невпинно розвивалася понад сорок років, у пострадянських країнах ще не була предметом вивчення.

Актуальність даної теми обумовлюється тим, що питання рівності і свободи, моралі, справедливості та меж ефективності правового регулювання й досі є суперечливими, єдиної відповіді на які не знайдено, тому буде розглянута думка і бачення цих положень Рональдом Дворкіном, чиї доробки є дійсно оригінальними і чиї роботи мають дещо інакше бачення, ніж роботи інших юристів та філософів права.

Мета і завдання дослідження. Головна мета магістерської роботи полягає в аналізі та критичній оцінці політико-правової концепції Рональда Дворкіна.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі основні завдання:

- провести аналіз робіт новатора права з метою виявлення соціально-історичних передумов його теорії;
- з'ясувати зміст ідей Рональда Дворкіна з метою виявлення особливостей його методології;
- визначити ставлення науковця до інших філософсько-правових течій і завдяки цьому встановити специфіку його теоретичних поглядів;
- провести оцінку поглядів теоретика на співвідношення права з мораллю, політикою, економікою, релігією;
- висвітлити наукові ідеї знаного вченого про справедливість, виявити суперечності з його концепцією права;
- охарактеризувати аксіологію Р. Дворкіна, а також встановити значимість його тези про єдність і об'єктивність цінностей для його доктрини права.

Об'єктом дослідження є праці Рональда Дворкіна, а також твори зарубіжних і вітчизняних дослідників, які містять аналіз та оцінку його вчення і теорій праворозуміння.

Предметом дослідження є політико-правові погляди Рональда Дворкіна.

Методи дослідження. Методологічною основою магістерської роботи є сукупність методів і способів пізнання. Вибір методів дослідження обумовлений особливостями його об'єкта і предмета, а також метою та завданнями. У роботі використані такі методи: історичний, порівняльно-правовий, загальнонауковий діалектичний метод, системно-структурний метод та методи формальної логіки.

Загальнонауковий діалектичний метод дав можливість розглянути концепцію Рональда Дворкіна з різних точок зору, в застосуванні до різних обставин (підрозділи 2.1; 3.1; 4.1).

Історичний метод дозволив виявити теоретичні основи вчення новатора про право, цінності і справедливість, а також соціально-культурні передумови його доктрини (підрозділи 1.1; 1.2).

Методи формальної логіки – опис, порівняння, класифікація, аналіз, синтез та інші – дозволили запропонувати послідовний виклад поглядів Рональда Дворкіна, визначити місце його теорії серед інших, порівняти принципи вчення новатора з положеннями попередніх юристів і політологів, виявити ряд дефектів і на їхній основі сформулювати критичні зауваження (підрозділи 2.2; 3.2; 4.2).

Порівняльно-правовий метод застосовувався в роботі при зіставленні позитивізму та ідей природного права, феноменології і герменевтики, тез Дж. Роулза, Г. Гарта, І. Берліна з аргументами Р. Дворкіна (підрозділи 1.3; 2.2).

Системно-структурний метод сприяв вивченню різних частин теорії юриста-новатора, їхнього взаємозв'язку між собою і з цілим (підрозділи 2.3; 3.3;4.3).

Застосування зазначених методів дозволило виявити певні тенденції, зробити узагальнення і висновки. При написанні роботи був використаний міждисциплінарний підхід, що полягає в розгляді концепції Рональда Дворкіна не тільки з правової, але також з історичної, політичної та філософської точок зору.

Джерелами дослідження є нормативно-правові акти та монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних авторів і найголовніше концептуальні, фундаментальні наукові розробки Рональда Дворкіна.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена поставленою метою і виділеними об'єктом та предметом магістерської роботи, визначена пізнанням новаторських ідей та тенденцій у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, а також самостійно отриманими висновками та пропозиціями, зробленими в ході дослідження. Основними з них є:

По-перше, для Рональда Дворкіна права завжди були важливіші за правила. Безумовно, правила виражають права, але права існують ще до того моменту, коли вони проявляються у формі правил. Якщо суб'єктивне право вступає в конфлікт з політичними міркуваннями, то право повинно мати пріоритет.

По-друге, дві найважливіші цінності: свобода і рівність – завжди знаходяться в конфлікті між собою. І повністю досягти ми можемо тільки однієї з них, оскільки мета одної фактично суперечить іншій: чим більшою мірою ми прагнемо врахувати побажання самих людей, тим частіше ми незаслужено караємо тих, хто став жертвою обставин, і навпаки.

По-третє, одним з найважливіших понять в етиці є ідея гідного життя. Жити гідно означає жити так, щоб те, що ти бажаєш, варто було того, щоб його бажати, тобто мало об'єктивну цінність, яка незалежна від уподобань чи задоволення, які ця річ може принести. Однак жити гідно не означає бути успішним, адже можна чинити правильно і при цьому терпіти невдачі в справах і роботі. І навпаки, бути успішним не означає, що ти живеш гідно, адже твій успіх може бути результатом підлості, обману або зради.

По-четверте, завданням ліберального суспільства є створення загальної системи прав і обов'язків, в рамках якої люди матимуть вибір такого життя, яке відображало б те, що вони вважають цінним. У такому суспільстві немає, і не може бути, прийнятної всіма моралі, релігії чи філософії. Тому ліберальна політична думка схильна розглядати моральне різноманіття як природний наслідок свободи і толерантності в суспільстві.

По-п'яте, політико-правова концепція Рональда Дворкіна не може претендувати на універсальність в розумінні права, справедливості або цінностей, адже культурно обмежена і за своїм змістом звернена до англо-американської правової сім'ї. Це виходить із того, що автор надає привілейоване значення поглядам судді англо-американської юрисдикції і передбачає так зване «прецедентне» мислення. Тільки розвинена правова система зі стійкими цінностями може ризикнути допустити зникнення кордонів між правом, мораллю і політикою.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні в пізнанні правової матерії основних концептів Рональда Дворкіна для покращення підготовки і практичної діяльності юристів, акцентуванні уваги законодавців на потенційній небезпеці ототожнення права з іншими соціальними інститутами та навчальними дисциплінами. Матеріали даної роботи можуть складати основу подальшої наукової розвідки вчення юриста-новатора.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та висновки, отримані в ході дослідження за темою магістерської роботи, були обговорені на конференціях, опубліковані у фаховому збірнику наукових праць юридичного факультету ТНЕУ.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг становить 101 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ РОНАЛЬДА ДВОРКІНА

1.1 Біографія Рональда Дворкіна

14 лютого 2013 року в віці вісімдесяти одного року в Лондоні від лейкемії помер член Британської Академії Наук, Королівський адвокат, лауреат премії Гольберга за передові досягнення в галузі гуманітарних наук, людина, яка обіймала посади професора права, філософії та юриспруденції в Єлі, Оксфорді і Нью-Йоркському університеті, а також один з найбільш цитованих американських юристів сучасності, Рональд Майлз Дворкін.

Однак, мабуть, найважливішим є не гучні титули, а саме ідейна спадщина, яку залишив нам вчений. А це десятки книг і сотні статей на різні теми, починаючи від питань права і рівності, та закінчуючи проблемами евтаназії, абортів і дискримінації. Така багатогранність сама по собі дивна в наше століття спеціалізації. Але ще більш дивним є той факт, що все різноманіття досліджень об'єднане в єдину загальну концепцію, підпорядковане єдиним принципам.

Професор Стефан Гест, який довгий час був колегою Р. Дворкіна в Великобританії, а також одним з його головних прихильників, писав: “Суть теорії права Дворкіна зводиться до твердження про те, що природа правового аргументу полягає в найкращому моральному тлумаченні існуючих соціальних звичаїв. Суть же його політичної теорії зводиться до того, що політичні міркування повинні виходити з принципу, згідно з яким всі люди рівні за своєю природою, незалежно від обставин, в яких вони народжені” [69, с.1]

Також можна використати рядки з некрологу Рональду Дворкіну в газеті «The Guardian»: “Якщо хтось все ж наважиться дати узагальнюючу характеристику всього того багатства думок, яке міститися в роботах Рональда Дворкіна, то він, швидше за все, скаже, що Дворкін заперечував як

традиційний погляд, згідно з яким судді повинні в усьому сліпо слідувати за владою й авторитетними думками своїх попередників, так і позицію американських лібералів, які вважають, ніби призначення суддів – виправляти недоліки суспільства. На думку Дворкіна, завдання суду полягає в підтримці як індивідуальних, так і колективних моральних цінностей” [71].

Дані цитати швидше вводять нас в оману, ніж проливають світло на проблему, що стоїть перед нами. У даній роботі робиться спроба критично оцінити не окремі сторони концепції професора Р. Дворкіна, а його теорію в цілому. Незважаючи на доступність і простоту мови, якою написані більшість його книг і статей, далеко не завжди зрозуміло, на що спрямований, або яке місце займає той чи інший аргумент в загальній картині. Це пов’язано з уже згадуваним різноманіттям його інтересів, а також з тим, що різні його роботи написані для різних аудиторій: щось для професійних юристів, щось для теоретиків права, щось для філософів або навіть економістів.

Рональд Дворкін народився 11 грудня 1931 року в місті Вустер, штат Массачусетс, США. Його батько пішов з сім’ї, коли він був ще дитиною. Мати була змушена виховувати трьох дітей сама на доходи вчителя гри на піаніно. Завдяки своїм блискучим знанням та високим оцінкам Р. Дворкін зміг отримати стипендію і вступити до Гарварду. Там він вивчав філософію.

Правом ж він серйозно захопився лише в Оксфорді. Досить символічним є те, що випускний іспит з юриспруденції у Рональда Дворкіна, майбутнього світила науки, приймав професор і за сумісництвом голова кафедри Герберт Гарт, який вже був відомим новатором юриспруденції. Цікава ця деталь також і тим, що саме на критиці теорії професора Гарта Рональд Дворкін і побудує свою академічну кар’єру.

Своє навчання юриспруденції Р. Дворкін продовжив у Гарвардській правовій школі. Після блискучого закінчення якої він пішов на роботу помічником до одного з найвідоміших і шанованих суддів США в ХХ столітті – Біллінгса Лернеда Хенда. З ним Дворкін пропрацював з 1957 по

1958 рік. В цей же час Дворкін знайомиться з жінкою на ім'я Бетсі Росс, яка незабаром стало його дружиною.

У тому ж році він стає членом Нью-Йоркської колегії адвокатів, а також одним з партнерів юридичної фірми «Салліван і Кромвель». Однак після чотирьох років роботи, у 1962 році, він за наполяганням дружини змінив адвокатську діяльність на місце професора Єльського університету. У 1969 році Рональд Дворкін був призначений на почесну посаду глави кафедри юриспруденції в Оксфорді, змінивши на ній вищезгаданого Герберта Гарта. У різні роки він обіймав посаду професора в університетах Нью-Йорка, Гарварда і Корнелла. Але цікавішими, ніж факти біографії Рональда Дворкіна, були події, на тлі яких ці факти відбувалися.

І. М. Чурносів писав: “Народження Рональда Дворкіна припало на момент розпалу економічної кризи, яка увійшла в підручники історії як «Велика депресія». А формування і становлення характеру майбутнього теоретика права відбувалося на тлі розгортання заходів по боротьбі з цією кризою, її причинами і наслідками.

Можна з упевненістю стверджувати, що наслідки депресії були настільки руйнівні саме внаслідок колосальної нерівності між багатими і бідними, відсутність систематичного регулювання економіки з боку держави, а також системи соціального страхування. Саме шляхом усунення цих трьох чинників уряд Рузвельта прагнув вирішити проблеми, що стояли перед економікою країни. І саме соціальну справедливість, або точніше, рівну турботу уряду про всіх громадян, покладе Рональд Дворкін в основу своєї теорії” [50, с.18].

Другою подією, яка радикально вплинула на формування характеру філософа, стала Друга Світова війна. Весь світ був розділений на сфери впливу між двома наддержавами: США і СРСР. Ні для кого не є секретом той факт, що крім економічної і політичної ролі, дві держави грали ще й важливу ідеологічну роль. Кожна з цих країн стала символом певного способу життя, який втілював в собі відповідні цінності. Якщо СРСР,

проголошуючи загальну свободу, ставив на перше місце рівність, то в США була протилежна ситуація, проголошуючи рівність, вони ставили на основне місце свободу.

“На тлі загального скептицизму в науковому середовищі Рональд Дворкін виступає з теоретичним обґрунтуванням можливості правильної відповіді, тобто такої системи, яка раз і назавжди примирила б рівність і свободу, не віддаючи комусь з них перевагу” [50, с. 19].

Третьою подією, яка мабуть, мала найбільший вплив на творчість Рональда Дворкіна, став популярний в шістдесятих роках у США рух за громадянські права

Середина ХХ століття стала як часом найбільшого триумфу, так і часом глибокої кризи, як для права, так і для дисциплін, що займаються його вивченням. Причиною цієї кризи послужив саме рух за громадянські права.

Верховний суд США переглядав свої ж власні рішення. Класичним випадкам давалося нове тлумачення. Те, що завжди було незмінним, зазнавало змін, а те, що раніше вважалось непорушним, було поставлено під сумнів.

На тлі глобальних соціальних змін стало важче бачити в праві гаранта стабільності; в суддях – мудрих арбітрів, що стоять над суперечкою, а не таких же агентів політичного впливу, як і інші чиновники; в основоположних для права принципах (таких як свобода, рівність і справедливість) – вічні і незмінні цінності, а не ідеологічні гасла.

З цього приводу І. М. Чурносков зазначив: “Перед Рональдом Дворкіном стояло важке теоретичне завдання: необхідно було спростувати так званих правових реалістів і показати, що всі внесені зміни є не лише судовим свавіллям, а вже є частиною системи, а також, довести неправоту позитивістів, показавши обмеженість розуміння ними такого явища, як право. Іншими словами, вчений повинен був показати, як право може змінюватися, залишаючись при цьому незмінним” [50, с. 21].

Варто відзначити, що кожна з перерахованих вище подій вплинула на творчість професора Дворкіна не тільки безпосередньо, але також і опосередковано, через праці інших видатних теоретиків і вчених того часу. Неможливо перелічити всіх авторів, які, так чи інакше, вплинули на погляди Рональда Дворкіна. Проте, можна з упевненістю заявити, що наступні три філософи займають лідируючі позиції у цьому списку.

Першим, безсумнівно, є вже згадуваний англійський філософ і теоретик, представник аналітичної теорії права і юридичного позитивізму Герберт Гарт. У своїй роботі «Поняття права» [70], вперше опублікованій у 1961 році, він сформулював найвпливовішу, на той момент, версію правового позитивізму. Саме на критиці теорії професора Гарта і була побудована академічна кар'єра Рональда Дворкіна.

Другим по значущості для розуміння концепції Рональда Дворкіна, є американський філософ і політолог Джон Роулз. Його робота, «Теорія справедливості» [75], опублікована у 1971 році, задала напрямок розвитку ліберальної думки на десятиліття вперед. Саме спроба вирішення ряду проблем, що стоять перед теорією Роулза, стає для Рональда Дворкіна основою для побудови власного вчення про справедливість.

Третім теоретиком, значення робіт якого для розвитку вчення Рональда Дворкіна важко переоцінити, є англійський філософ і історик політичних наук Ісайя Берлін. А точніше, його ідеї у викладі англійського мораліста і теоретика права, одного з найбільш впливових сучасних апологетів юридичного позитивізму Джозефа Раза. Він, як і філософ Берлін, вважав, що деякі цінності та ідеї неможливо примирити між собою, про що і написав у своїй книзі «Мораль свободи» [76], опублікованій у 1986 році. Рональд Дворкін був переконаний в ідеї єдності, незалежності та об'єктивності цінностей, і, як наслідок, в тому, що і в залі суду, і в політиці, можливі правильні відповіді, які враховують всі можливі зміни.

Як писав Джозеф Раз “творчість знаного вченого можна розділити на чотири етапи” [76]: Перший етап припадає на шістдесяті роки. “У цей період

Рональд Дворкін закладає фундамент своєї теорії. Він починає з критики доктрини Герберта Гарта (і всього юридичного позитивізму в його особі). Вчений стверджував, що теорія Гарта недієва, оскільки не враховує роль принципів права (на протипагу нормам права) при вирішенні складних справ в суді” [76].

Наступний етап припадає на сімдесяті роки. У цей період Рональд Дворкін остаточно сформулював одну з найбільш суперечливих і спірних тез своєї теорії. На його думку, “говорити про які-небудь дискреційні повноважень суддів (так званий судовий розсуд) при вирішенні справ некоректно. Навіть в тих випадках, коли вимоги закону не визначені нормативно, існує правильна, з точки зору права, відповідь на питання, яке стоїть перед судом. Суддя, який вирішує справу, подібний до філософа, який розмірковує про те, що справедливо з моральної і політичної точки зору” [68]. У ці ж роки Дворкін вводить в своїх роботах фігуру судді Геркулеса, наділеного необмеженими ресурсами (інформацією і часом), метод вирішення справ якого, повинен був послужити еталоном для суддів в реальності.

Третій етап припадає на вісімдесяті роки. У відповідь на нищівну критику його робіт професором Разом, Р. Дворкін був змушений вдосконалити свою доктрину. Наслідки цього прийнято називати «герменевтичним поворотом» у творчості Рональда Дворкіна [74]. Важко заперечити той факт, що значна частина роботи адвокатів, суддів і теоретиків права пов’язана з інтерпретацією. Все, так чи інакше, є об’єктом тлумачення, починаючи з конституції і закінчуючи судовими актами. Багато в чому, рішення суддів залежить від того, як був витлумачений той чи інший акт. Саме цей аспект роботи юристів і зробив основним у своїй новій теорії Рональд Дворкін. Він вважав, що тлумачення юридичних і художніх текстів підпорядковується одним і тим же закономірностям. Дотримуючись духу своєї нової доктрини, Р. Дворкін уподібнює суддю, якому належить вирішити «складну справу» (справу, яка допускає широке застосування судового

розсуду), літературному критику, а саме рішення – черговій главі в книзі, попередні розділи якої були написані попередниками цього судді.

Четвертий етап розпочався в дев'яностих роках і закінчився зі смертю вченого. Цей період пов'язаний з підвищеним інтересом професора Р. Дворкіна до проблем швидше політичного, ніж правового спрямування, а саме питань справедливості і співвідношення свободи і рівності. Він не тільки припускав, але й доводив можливість існування єдиної інтегративної теорії, в якій би органічно уживалися ворожі один одному цінності, поняття і інтереси.

1.2 Праці теоретика права

Теорії Рональда Дворкіна притаманні три основні напрямки дослідження: концепція права, вчення про справедливість (рівність) і теорія цінностей (правильних відповідей). Він не залишав поза своєю увагою багато актуальних питань того часу, тому багато писав і про проблему абортів, і про громадянську непокору. Однак виділені теми дійсно є основними, і саме на них слід акцентувати увагу при вивченні концепції дослідника.

При вивченні творчості Рональда Дворкіна необхідно мати на увазі те, що більшість з вищеперелічених робіт не задумувалися спочатку як самостійні твори, а були складені з раніше опублікованих журнальних статей. Він часто повертався до вже викладених ним питань, надаючи їм нову інтерпретацію. Його інтереси не були обмежені лише рамками права, він вважав абсурдним саму можливість судити про право, не зачіпаючи при цьому питання політики і моралі.

Першою значною роботою Рональда Дворкіна, що вийшла у 1977 році, стала книга «Серйозний погляд на права»[14], «Taking Rights Seriously» [68]. Глави книги раніше публікувалися в якості статей. Значна частина книги присвячена критиці поглядів прихильників позитивізму і перш за все теорії Герберта Гарта. Професор Дворкін стверджував, що суб'єктивні права

існують ще до того як вони зафіксовані в законі, а судді в складних справах не створюють нові норми, як вважають позитивісти, а орієнтуючись на ці права, дають єдину правильну відповідь. Він переконаний, що закон, щоб називатися правом, повинен бути виправданий, що в свою чергу, вимагає моральних аргументів. В іншій частині книги Р. Дворкін доводить, що суб'єктивні права – ліки від недоліків політичного мислення, орієнтованого на постановку цілей і завдань. Він впевнений, що з політичних міркувань у людини не можна забрати те, що належить їй по праву.

У 1985 році була опублікована книга під назвою «Питання принципу», «A Matter of Principle» [58]. У ній науковець заперечує ідею, згідно з якою завдання судді полягає в досягненні загального блага і примноженні суспільного багатства. Він вважає, що повноваження суддів, які здаються безмежними, насправді не є такими. І в складних випадках завжди можна знайти «правильну відповідь». Але перш за все, ця книга присвячена взаємодії двох рівнів політичної свідомості: практичного і теоретичного.

Вже через рік, у 1986, в друк вийшла книга Рональда Дворкіна під назвою «Імперія права», «Law's Empire» [63], що отримала згодом найбільшу популярність з усіх робіт новатора. З нею прийнято пов'язувати новий етап в його теорії, який був наслідком заміни феноменологічного методу пізнання герменевтичним. Автор стверджує, що будь-яке правове судження носить інтерпретивний характер. Він запевняє, що різні тлумачення не рівні – єдиним вірним є таке, яке представить свій об'єкт як закономірну частину цілого.

В 1990 році вийшла перша книга Рональда Дворкіна, що має суто політичну спрямованість, «Білль про права для Британії», «A Bill of Rights for Britain» [57]. У ній читачеві пропонується радикально інший погляд на стан прав людини в одній з найбільш ліберальних країн світу. Вчений стверджує, що за останні десять років життя людей у Великобританії стає все менш і менш вільним, внаслідок посиленних заходів по боротьбі з тероризмом, прийняття ряду актів, що розширюють повноваження правоохоронних

органів, а також глобальної політичної цензури. На думку автора, це призводить до нехтування базових прав людини і свідчить про необхідність прийняття писаної конституції і більшої інтеграції з Європейським союзом.

Наступна книга Рональда Дворкіна, «Домініон життя: Аргумент за аборти, евтаназію та індивідуальну свободу», «Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom» [64], опублікована у 1993 році, була присвячена праву на життя, а також тому, яке воно має значення для таких питань як аборт і евтаназія. Професор Дворкін доводить, яке значення має право на життя, а також ретельно досліджує аргументи, що наводяться обома сторонами спору.

Ще через три роки, в 1996, побачила світ книга, яка називалася «Закон свободи. Моральне прочитання американської конституції», «Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution» [59]. У ній Рональд Дворкін стверджує, що американці були введені в оману своєю ж власною конституцією. Її слова занадто абстрактні і знаходять конкретний зміст лише тоді, коли тлумачаться суддями стосовно до конкретної справи. Вчений стверджує, що єдиний спосіб вирішення складних справ для судді, це розглядати питання про сенс статей конституції, як питання етики і моралі. Ті ж, хто вважають інакше, лише вносять непотрібну оману в те, що і без них заплутано.

На зорі нового тисячоліття, в 2000 році, вийшла знакова робота Рональда Дворкіна «Суверенна чеснота: Теорія і практика рівності», «Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality» [67]. Вперше погляди науковця були системно викладені ним під однією обкладинкою. У ній також були порушені проблеми права й інтерпретації, а також евтаназії та аборту, але все ж, головне в ній – теорія справедливості, яку Рональд Дворкін розробив на базі теорії Дж. Роулза. У його концепції рівність і свобода не антагоністичні, а природним чином доповнюють один одного.

Наступною значною книгою філософа та теоретика права, стала видана у 2006 році «Справедливість у мантиях», «Justice in Robes» [62]. У ній автор

повертається до своєї улюбленої теми, а саме, чи повинні моральні погляди суддів впливати на прийняті ними рішення, і якщо так, то в якій мірі. Р. Дворкін ще раз підкреслює важливість моральних принципів для юридичного тлумачення. Він розглядає конкуруючі теорії права, доводячи їх недієвість, одночасно даючи відповіді і пояснення своїх принципів численним критикам.

В тому ж році вийшла чергова робота Рональда Дворкіна, яка називалася «Чи можлива тут демократія? Принципи для нових політичних дебатів», «Is Democracy Possible Here? Principles for a new political debate» [60]. У ній науковець намагається знайти відповідь на класичне питання: як суспільство може залишатися єдиним, будучи при цьому багатоманітним. Він вважає, що така єдність може бути досягнута завдяки єдиним морально-правовим принципам, а саме принципом рівної цінності життя кожного для всіх і принципу особливої значущості життя кожного для нього самого. Вчений стверджує, що з подібними принципами може погодитися будь-хто, незалежно від його статі, раси, національності чи релігійних переконань.

Вершиною творчості Рональда Дворкіна, стала опублікована незадовго до його смерті, в 2011 році, книга «Справедливість для їжаків», «Justice for Hedgehogs» [61]. Це насправді монументальна праця, яка містить систематично викладені погляди дослідника, починаючи з його теорії цінностей, концепції права і тлумачення та закінчуючи проблемами справедливості, абортів, евтаназії і громадянської непокори. Все, про що він писав раніше, в тому чи іншому вигляді можна знайти в цій роботі.

Під кінець свого життя науковець задався питаннями релігії і релігійності, свої відповіді він виклав у роботі «Релігія без Бога», «Religion Without God» [66], яка вийшла вже після його смерті. У ній Р. Дворкін знову красномовно виступає на захист тези єдності, незалежності та об'єктивності всіх існуючих цінностей. Він відкидає натуралізм природних наук, і Бога як гаранта та джерело всього цінного і прекрасного на землі.

На думку вченого, якщо права і обов'язки є складовою частиною в певному світі, де все об'єктивно і незалежно, тоді можна припустити, що хтось має певне право навіть тоді, коли ніхто крім нього не вважає, що він має це право, або коли ніхто не може довести наявність у нього цього права.

Разом ці ідеї утворюють єдине ціле, концепцію права Рональда Дворкіна.

1.3 Методологія вченого

Жодне дослідження концепції права Рональда Дворкіна не буде повним без аналізу його методології. На початку своєї кар'єри науковець користувався переважно арсеналом феноменології, а починаючи з 80-х років, він все частіше вдається до інструментарію герменевтики.

Термін «герменевтика» походить від грецького слова, що означає «роз'яснюю, тлумачу». В його основі лежить ім'я давньогрецького бога Гермеса – бога красномовства і вісника богів, який передавав і тлумачив людям повідомлення богів.

Під цим терміном розуміється мистецтво інтерпретації людської духовної об'єктивації. При цьому, як наголошує науковець Д. Наливайко, “саме поняття «герменевтика» неоднозначне, під нею розуміють і осягнення сенсів та значень знаків, і теорію та загальні правила інтерпретації текстів, і філософське вчення про онтологію розуміння й епістемологію інтерпретацій” [11, с. 5]

Розвиток герменевтичних ідей тривав протягом довгого часу – починаючи з епохи Стародавнього світу. Це призвело до появи в ХХ столітті, загальної герменевтики, як особливої гуманітарної дисципліни, та філософської герменевтики, як особливого напрямку в філософії.

Поява герменевтики як науки про правила тлумачення зумовлена необхідністю трактування біблійних текстів, творів поетів, філософів, письменників, учених. При цьому процес інтерпретації здійснювався на стику життєвого досвіду і мови. Особливий імпульс герменевтика отримала у

зв'язку з діяльністю Аврелія Августина в контексті його тлумачення Святого Письма. Цікавим є те, що “на герменевтику часів Середньовіччя звернули увагу юристи як на особливий напрям догматичної юриспруденції, основи якої були закладені ще глосаторами, які інтерпретували норми римського права з метою встановлення їх первинного змісту і пристосування до економічного життя середньовічної Європи” [13, с. 5-6]

На становлення як загальної, так і філософської герменевтики вирішальний вплив зробили дослідження Фрідріха Шлеєрмахера (1768-1834) та Вільгельма Дільтея (1833-1911).

Варто зазначити, що “герменевтика зазнала суттєвих змін у процесі свого розвитку, вектор яких коротко можна сформулювати як рух від вчення про метод (Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей та ін.) до вчення про буття (М. Гайдеггер, Г. - Г. Гадамер, П. Рікер та ін.)” [51, с. 68].

Класичний етап розвитку філософської герменевтики пов'язують із Ф. Шлеєрмахером. На думку цього філософа, герменевтика – мистецтво «вживання» в текст і розуміння його значення «краще, ніж його автор», і немає значення, про які тексти йде мова – «сакральні», «класичні» або просто «авторитетні». Герменевтика, за визначенням Фрідріха Шлеєрмахера, – це вчення про «взаємозв'язок правил розуміння». Мета цього навчання полягає в роз'ясненні умов можливості розуміння письмових документів. Будь-який письмовий документ є мовним виразом, що має подвійну природу: з одного боку, він є частиною загальної системи мови, з іншого – продуктом творчості деякого індивіда. Тому перед герменевтикою стоїть подвійне завдання – дослідження виразу як елемента певної мовної системи і разом із тим виявлення унікальної суб'єктивності, що стоїть за ним [10, с. 20]

Основоположна ідея концепції Вільгельма Дільтея полягає у тому, що людина, яка досліджує історію, є людиною, яка творить історію. Важливою категорією тут постає «життя». Життя, виражаючись зовні через продукти діяльності людей, об'єктивуючись у системах культури, здобуває емпірично фіксовані предметні форми свого вияву. Саме це стає для В. Дільтея формою

реального існування історичного світу, що з'єднує об'єктивні вирази у структурну неперервність.

Основною проблемою, яка з цього постає, є те, що ми все-таки зустрічаємося із суб'єктивним самоосмисленням життя окремої особистості. Тому наступним кроком, який робить філософ, є аналіз можливості об'єктивного (наукового) пізнання "...окремих осіб і навіть великих форм одиничного людського буття загалом" [16].

Явище правової герменевтики бере свій початок із формування філософської герменевтики. Остання постає як один із сучасних напрямів філософії та являє собою філософське вчення про розуміння. Одночасно герменевтика сприймається як метод осягнення явищ дійсності, зокрема текстів. Її мета – інтерпретація та розуміння текстів.

У юридичній сфері герменевтика набула розвитку завдяки роботам Ганса – Георга Гадамера, який вказав на спільність історичного, теологічного, філологічного і юридичного аспектів у герменевтиці. На його думку, "для юридичної герменевтики конститууючою є напруга, існуюча між відомостями тексту (закону), з одного боку, і тим текстом, який є результатом його застосування в конкретній ситуації тлумачення (судовий вирок) – з іншого. Іншими словами, для правильного розуміння тексту необхідно в кожен даний момент у кожній конкретній ситуації розуміти його по-новому й по-іншому. Тобто розуміння тут вже є застосуванням: проникнення у значення того або іншого нормативного тексту і його застосування до конкретного випадку є не двома окремими актами, а у єдиному процесі" [10, с. 20].

Серед різноманіття методологічних підходів до розуміння права значну увагу зарубіжні та вітчизняні дослідники приділяють правовій феноменології, оскільки вона "намагається з власних (у тому числі й філософських) позицій визначити сутність права, застосувавши надбання філософії права й на практиці, через побудову інтерсуб'єктивних відносин

соціального спілкування індивідів, основними формами яких є конфлікт і співробітництво” [34, с. 24].

Феноменологія є одним з напрямків у філософії ХХ століття, завданням якого є опис феномена (явища, події, досвіду) на основі первинного досвіду пізнання свідомості.

Засновник феноменології – німецький філософ, Едмунд Гуссерль (1859-1938), який прагнув перетворити філософію в «сувору науку» за допомогою феноменологічного методу.

“В основі феноменологічного розуміння – спеціальний метод феноменологічної редукції, яка здійснюється у два етапи: ейдетичної редукції, на якому під сумнів ставиться цінність вихідного для багатьох наук вірування у реальність зовнішнього світу, і трансцендентальної редукції, коли під сумнів ставиться вірування в реальність «Я» як частини реальності зовнішнього світу” [29, с. 34].

Суть феноменологічної редукції полягає в тому, щоб послідовно викоринити «природну установку» свідомості і направити всю увагу на саму свідомість, тобто на її чисту, вільну від усього емпіричного, структуру. Це відбувається в два етапи. На першому етапі – «ейдетичної редукції», ми ніби «ставимо в дужки» весь реальний світ, а також всі знання про нього. Тим самим ми виділяємо свідомість як єдиний об’єкт аналізу. Другий етап – власне феноменологічна редукція. На цьому етапі свідомість повинна бути очищеною від думок про саму свідомість.

Тільки після цього можливо приступити до феноменологічного аналізу. В ході якого, ми зосереджуємося не на існуванні об’єкта, а на його ідеальній сутності. Як вважав Едмунд Гуссерль, будь-яка наука потребує феноменологічного пояснення центрального предмета свого дослідження. Біологія не здатна самотійно, не вдаючись до феноменологічного методу, визначити, що таке життя, а юриспруденція – що собою являє право.

Е. Гуссерль висунув гасло «Назад до самих речей!», яке спрямовує людину на відсторонення від функціональних і причинних зв’язків між

предметним світом і нашою свідомістю. Тобто, його заклик – це відновлення зв'язку між свідомістю і предметами, коли предмет не перетворюється в свідомість, а сприймається свідомістю, як предмет, що володіє певним властивостями без вивчення його функцій, будови. Він відстоював «чисту свідомість», вільну від догм, нав'язуваних шаблонів мислення.

Феноменологія ставить собі за мету створення універсальної науки, яка б служила обґрунтуванням всіх інших наук та пізнання взагалі. Феноменологія прагне описати інтенціональність життя свідомості, буття особистості, а також фундаментальні основи людського існування.

Характерною рисою даного методу є відмова від будь-яких сумнівних передумов. Даний напрямок встановлює одночасну нерозривність і в той же час неможливість об'єднання свідомості, людського існування, особистості, психофізичної природи людини, духовної культури і соціуму.

Як можна помітити, феноменологія і герменевтика, виступають як суперечливі методики. Феноменологія вимагає «редукувати» всі інтерпретації, а герменевтика передбачає можливість безлічі тлумачень, заперечуючи якусь єдину загальну суть. Незважаючи на це, як для феноменології, так і для герменевтики характерний прямий, інтуїтивний розсуд істини, яка не потребує доведення або обґрунтування фактами. Окрім того, і феноменологія, і герменевтика особливу увагу приділяють свідомості і упередженості суб'єкта пізнання, а також їхньому впливу на процес пізнання.

У роботах Рональда Дворкіна не наводиться докладний аналіз феноменологічних витоків його доктрини. Однак це не робить їх менш значущими в масштабі його творчості. Навіть в пізніх роботах погляд юриста на ту чи іншу проблему залишається відправною точкою його аналізу.

На протипагу феноменології Р. Дворкін написав досить багато на тему герменевтики. Свою концепцію інтерпретації він називав «конструктивним тлумаченням». З одного боку, тлумачення, на думку вченого, обмежене об'єктом інтерпретації («критерій відповідності»), а з іншого – суб'єкт повинен побудувати своє тлумачення так, щоб об'єкт тлумачення був

представлений в найкращому світлі («критерій привабливості»). Теоретик також вводить новий принцип герменевтики, згідно з яким інтерпретація повинна бути інтерпретивною.

Досить часто Рональд Дворкін використовує метод уявної рівноваги. Даний прийом був розроблений Джоном Роулзом для його теорії справедливості. Можна сказати, що даний метод являє собою феноменологічно обґрунтований спосіб вироблення коректного тлумачення.

І. М. Чурносів зауважив, що «Рональд Дворкін викладає свої думки так, ніби він виступає перед судом присяжних. За зовнішнім лоском чудової риторики, іноді важко розгледіти логічні невідповідності і прорахунки. Науковець намагається привести навіть найскладніші аргументи в таку форму, яка була б зрозуміла пересічному читачеві, тобто потенційному присяжному. Цим він популяризує теорію права, роблячи її цікавою для ширшого кола осіб» [50, с. 40].

Далеко не завжди можна з абсолютною точністю сказати, що ж насправді думає автор про те, чи інше питання. Через специфічний спосіб викладу матеріалу, автор може часто повертатися до певної теми, кожен раз пропонуючи щось схоже, але не ідентичне початковому тлумаченню.

Незважаючи на те, що створена Рональдом Дворкіном теорія торкається питань, що мають світове значення, такі як рівність і справедливість, і не належать до окремо взятої нації, вона залишається тісно пов'язаною з англо-американською правовою сім'єю. Професор Р. Дворкін активно використовує поняття і теоретичні конструкції, які широко відомі в англomовному світі, але не отримали визнання в континентальній Європі і Азії. Звідси й необхідність «перекладу» його доктрини на зрозумілу нам мову і виділення в ній тих моментів, які можуть бути застосовані в наших умовах.

Висновки до розділу 1

Дослідження творчості Рональда Дворкіна дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Доктрині Рональда Дворкіна притаманні три основні напрямки дослідження: концепція права, вчення про справедливість, теорія цінностей.

2. Інтерес вченого до даних напрямків дослідження можна пов'язати з великими соціально-культурними потрясіннями, які припали на період його життя.

3. Свою теорію в кожній із зазначених областей Рональд Дворкін будував найчастіше на базі контр-аргументації щодо інших теоретиків (Герберт Гарт, Джон Роулз, Ісайя Берлін).

4. Ідейна спадщина, яку залишив нам вчений, об'єднана в єдину загальну концепцію, підпорядкована єдиним принципам. А це десятки книг і сотні статей на різні теми, починаючи від питань права і рівності, та закінчуючи проблемами евтаназії, абортів і дискримінації.

5. Творчість Р. Дворкіна можна умовно розділити на дві частини, кожній з яких притаманна особлива методологія. Для 60-70-х років – це феноменологія, для 80-90-х – герменевтика.

6. При вивченні теоретичного доробку Рональда Дворкіна необхідно мати на увазі й те, що більшість з його робіт не задумувалися спочатку як самостійні твори, а були складені з раніше опублікованих журнальних статей.

7. Вчений часто повертався до вже викладених ним питань, надаючи їм нову інтерпретацію. Його інтереси не були обмежені лише рамками права, він вважав абсурдним саму можливість судити про право, не зачіпаючи при цьому питання політики і моралі.

8. Науковець намагається привести навіть найскладніші аргументи в таку форму, яка була б зрозуміла пересічному читачеві. Цим він популяризує теорію права, роблячи її цікавою для ширшого кола осіб.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОРОЗУМІННЯ – ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

2.1 Поняття та основні підходи до праворозуміння

Праворозуміння – це наукова категорія, яка висвітлює процес пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до соціального явища [28, с. 129].

Іще, М. Кравчук, з врахуванням аналізу сучасних наукових розробок щодо категорії “праворозуміння”, зазначив: “Сутність і зміст права позначається терміном “праворозуміння”, яке є не “трою” в дефініції, а процесом розвитку наукового пізнання права, поглиблення й конкретизації його поняття, тобто науково-понятійний спосіб тлумачення і трактування природи, розуміння і значення права, його об’єктивних і сутнісних властивостей, форм його зовнішнього емпіричного прояву, вираження і специфіки права як особливого типу і форми соціальної регуляції. Тож бо термін “праворозуміння” охоплює не тільки поняття права, а й процес його пізнання” [26, с.21].

Питання щодо визначення терміну “праворозуміння” донині є дискусійним, оскільки його тлумачення не є загальноприйнятим. Праворозуміння в широкому розумінні – це інтелектуальна діяльність компетентних осіб, спрямована на пізнання сутності й змісту права, а також сукупність правових знань, отриманих внаслідок такої діяльності [23]. Відомий український теоретик права П. М. Рабінович вважає недосконалим дослідження праворозуміння через пізнання права. Твердження, що праворозуміння – це пізнання (розуміння) права, є логічним, адже перш ніж досліджувати (пізнавати, усвідомлювати) право, дослідникові слід попередньо знати (вирішити, констатувати, задекларувати), а що ж являє

собою, на його думку, те явище, яке він відображає й позначає терміном – поняття права. А такі знання, очевидно, і є нічим іншим, як праворозумінням, принаймні його серцевиною [30, с. 5].

У цьому плані М. Кравчук зазначив, що для вирішення “важливої дискусійної юридичної проблеми сучасності, тобто встановлення сутності, змісту права, охопленого поняттям “праворозуміння”, введено правовий термін “тип праворозуміння”. Саме під цим терміном розуміється як заснований на особливостях методології пізнання права, філософсько-юридичний підхід обґрунтування поняття права, закономірностей його походження, сутності, форм (джерел) виразу, взаємовідносин із державою. За цим критерієм сучасна загальнотеоретична юриспруденція виокремлює основні два типи праворозуміння: юридичний (jus) та легістський (lex)” [26, с.22].

Праворозуміння є завжди суб’єктивним, оскільки кожна людина сприймає його по-своєму, залежно від розвитку, традицій, звичаїв і в цілому від стану суспільства [28, с. 129-132].

Істотний вплив на множинність підходів до праворозуміння справив бурхливий розвиток різноманітних наук – як природничих і суспільних, так і гуманітарних.

Процес праворозуміння є важливою і актуальною категорією, оскільки від розуміння права залежить його реалізація та застосування.

Численні визначення права, вироблені з античних часів до теперішнього часу в рамках юриспруденції, можна звести до чотирьох (основних) концепцій праворозуміння: природно-правової (іноді званої «моральна», «філософська», «юс натуралізм»), юридичного позитивізму («нормативна», «легістська», «етатистська»), соціологічної та інтегративної юриспруденції. При цьому слід зазначити, що в рамках будь-якої з названих концепцій існували й існують різні течії, напрями, школи, які по-різному розуміють джерела права.

За твердженням М. Кравчука “аналіз генезису права вказав, що протягом двох століть відбувається боротьба двох протилежних напрямків вивчення права: природно-правового та позитивістського [26, с.22].

Він зазначив, що засновниками природно-правової теорії походження права в Європі були Станіслав Оріховський – українець (1513-1566), Гуго Гроцій – голландець (1585-1645) – трактат “Три книги про право і війну”, Б. Спіноза – голландець (1632-1677); Томас Гоббс (1588-1679), Джон Локк (1632-1704) – англійці; Вольтер (Франсуа-Марі Аруе, 1694-1778), Ж. Ж. Руссо (1712-1778), Ш. Л. Монтеск’є – французи; Імануїл Кант (1724-1804), Г. В. Ф. Гегель (1770-1831) – німці; Феофан Прокопович (1681-1736), Яків Козельський (приблизно 1728-1794) – українці та ін. [26, с.23].

Зокрема на думку вченого, “Станіслав Оріховський у своїй праці “Про природне право”, обґрунтовував, що природний закон виник водночас зі створенням людини та природи речей. Він узгоджується з природою людини й утверджений навечно. На його думку, існують такі основні принципи природного права: постійна і вічна справедливість; соціальна рівність громадян; життя у державі за правом і волею у згоді із законом та природою; право має діяти за вказівками свого розуму та ін.” [Там же, с.23].

Природно-правова концепція праворозуміння є найдавнішою і найбільш поширеною серед правових доктрин і вбачає головне джерело правових норм в самій природі (речей, людини, суспільства), а не в волі законодавця. Можна сказати, що природне право дане людині ззовні і пріоритетне по відношенню до людських звичаїв, тобто “природне право – це правова форма вираження первинності і пріоритету природного над штучним в людських відносинах” [30, с. 153].

З огляду на твердження сучасних вчених “сутність ідеї природного права полягає в тому, що поруч із правом, яке створене людьми і виражене у законах (позитивним правом), існує природне право – сума вимог, що у своїй основі безпосередньо, без будь-якої участі людини, породжені самим природнім життям суспільства, природою та сутністю людського буття,

об'єктивними умовами життєдіяльності. ...Прихильники природного права визначають, що саме за ним криється справжнє право, єдино справжнє, що ґрунтується на об'єктивній природі – природі Бога, людини, речей. Природне право втілює засади розумності, моральності та справедливості” [26, с.24].

Відповідно до даної концепції право і воля законодавця (закон) можуть не тільки не збігатися, а й суперечити один одному. У рамках цього досить загального положення варіанти концепції праворозуміння в різні періоди історії та у різних дослідників набували відмінний зміст і ідеологічний напрям. Так, перша редакція природного права ототожнювалась з такою ж природною закономірністю, як наприклад, народження і подальша смерть (Стародавня Греція та Стародавній Рим); друга редакція обґрунтовувалася теологією і трактувалася як воля Божа, яка знаходить відображення в людському розумі і священному Писанні (Середньовіччя); третя редакція – індивідуалістичне трактування природного права (Новий час); і нарешті, четверта редакція – інтерпретація природного праворозуміння як правового ідеалу, на який необхідно рівнятися позитивному (державно встановленому) праву (починаючи з кінця XIX ст.) [23, с. 40-42]. Разом з тим природно-правова концепція, в основі якої закладена ідея справедливості, нерідко висловлює відносні уявлення про мораль і моральність права, тобто в рамках даного праворозуміння відбувається змішання права і моралі. У цьому полягає її основний недолік.

Юридичний позитивізм (нормативізм) з'явився, як результат розмежування права і моралі, держави і суспільства. Відповідно в природі права прихильники даної концепції праворозуміння бачили не універсальний закон природи або божественний розум, а саму людину у вираженні волі держави. Даний напрямок з часу формування західно-європейських абсолютистських держав і кодифікації національних законодавств починає витісняти духовне, абстрактно-раціональні основи, формальним, для якого характерним є способи створення, дії і забезпечення норм права. На думку М. Кравчука “право, згідно з уявленнм позитивістів, є сукупністю норм,

даних об'єктивно, які не потребують ідеологічного обґрунтування. Вихідний елемент права – норму права вони розглядали як раз і назавжди постійну догму, а єдиним джерелом права визнавали державну владу, наділену примусовою силою. ...У цій теорії позитивним є те, що такий підхід дає змогу створити і вдосконалити систему законодавства, а негативним – нехтування природним і моральними аспектами в праві” [27, с.191].

Подальший розвиток концепції продовжився на основі методології філософії позитивізму (XIX ст.), яка передбачає відмову від оперування знаннями, які не перевірені на істинність досвідченим шляхом, і відповідно обмежує завдання юридичної науки вивченням позитивного права, тобто права, чинного в даний момент. Іншими словами, відбувається звуження праворозуміння до сукупності знань про встановлені або санкціоновані державою правові норми і їх взаємозв'язок між собою.

Найбільш видатними представниками юридичного позитивізму в XIX ст. були Г. Гуго, К. Бергбом, О. Конт, Дж. Бентам, Дж. Остін, в XX ст. – Г. Гарт, Г. Кельзен. Варто зазначити, деякі автори вважають, що при всіх відмінностях природного і позитивного права “конфлікт між ними видається дещо надуманим, тим більше, що будь-яка теорія природного права (в європейському варіанті) передбачає наявність позитивного права” [5, с. 9]. Підтвердженням вищевказаного підходу, на думку М. Кравчука, є позиція вітчизняних вчених В.М. Андріїва, О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко, О. М. Костенка, М. І. Козюбри, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, С. Г. Стеценка та інших. Основні з них такі: О. М. Костенко зазначив, що “правильніше буде не протиставляти два права між собою – “позитивне” і “природне”, а зіставляти їх як два невід’ємні аспекти того самого соціального феномену – права. Ігнорування “природного” аспекту права веде до правового волюнтаризму, а ігнорування “позитивного” – до правового безладдя (анархії). Найдосконалішим є те право, у якому “природний” аспект втілюється в “позитивному”. “...З приводу співвідношення і використання двох основних типів праворозуміння (позитивістського, природно-правового)

В. М. Андріїв вказав, що “прибічники крайніх позицій як природної, так і позитивістської теорій права не враховують діалектичності розвитку відповідних явищ і процесів суспільного буття. На наш погляд, не слід зовсім відкидати якусь одну з названих теорій чи протиставляти їх як взаємовиключні. Вони взаємодіють як зміст і форма”. “...На думку О. В. Зайчука і Н. М. Оніщенко, єдність “природного права” і “позитивного права” закладена ще у часи Гегеля. Ці два різновиди права, за Гегелем, майже тотожні поняття, лише образ права, який міститься у свідомості індивіда, “підправляє”, змінює позитивне право відповідно до соціальних умов, які змінилися”. “...За твердженням В. Селіванова, відмінність між правом (jus) і законом (lex) вбачали ще стародавні римські юристи, які вважали, що в разі розбіжностей між цими явищами lex необхідно було приводити у відповідність до jus”. “...За словами П. Рабіновича, два здавна відомі “класичні” типи праворозуміння — “природне” і “позитивістське” — існуватимуть завжди як діалектична єдність протилежностей з огляду на “невмирущість” державно-регулятивної практики”. “...Чи можливе поєднання основних типів праворозуміння (природно-правового, юридико-позитивістського, соціологічного)? З цього приводу М. І. Козюбра вказав: якщо абстрагуватись від світоглядних установок, на яких базуються відповідні концепції, й зосередитись на формах буття права, на яких фокусується увага цих концепцій, то його розуміння як феномену, що існує в різних проявах, формах та іпостасях, безперечно збагатиться. І в цьому відношенні синтез здобутків зазначених концепцій не тільки можливий, а й необхідний” [26, с.28-29, 31]. Однак, за твердженням М. Кравчука, “сьогодні окремі науковці, проголосивши ключовим “природно-правовий тип праворозуміння”, що на їх думку, зумовлено природою самої людини та її буттям зайняли “войовничу позицію”, всупереч плюралістичному праворозумінню. При цьому вони стверджують, що “Правознавство – це гуманітарне знання, в якому позитивний підхід може використовуватися дуже обережно і обмежено. Якщо ж його абсолютизувати, перебільшити його

роль і значимість у дослідженні, то тоді отримуємо не гуманітарне знання і науку з гуманістичним спрямуванням, виміром, а щось спотворене, механістичне, людиноненависницьке, репресивно-технократичне, раціоцентричне, одним словом “теорію держави і права”. “...Та чи не найбільшим недоліком цієї квазі науки залишається те, що вона, будучи державоцентричною, позбавлена гуманістичного виміру, принижує людину з її людською гідністю і правом перед державою і законом..., а тому вона не може служити демократичному суспільству”. За оцінкою вченого “така упереджена позиція автора цих сентенцій викликає подив і розчарування, адже саме такий підхід суперечить “природно-правовому типу праворозуміння” та об’єктивності [26, с.27].

Соціологічна концепція праворозуміння стала формуватися в кінці XIX століття на основі соціологічного позитивізму, який був протиставленням юридичному позитивізму.

Соціологічний позитивізм не обмежився догмою права, вважаючи її допоміжною, навіть технічною частиною теорії права, і зробив спробу виробити поняття права у взаємодії зв’язку з іншими різноманітними явищами суспільного життя, суспільними відносинами.

Зважаючи на те, що на відміну від юридичного позитивізму, соціологічний позитивізм орієнтувався на соціологічні ідеї і позитивну соціологію, в його основі лежала та сама позитивістська методологія і теорія пізнання, спрямованість на «позитивні» правові феномени та відповідно на ігнорування сутнісних і аксіологічних аспектів права, на заперечення природного права.

Отже, соціологія права вже на етапі свого становлення протиставляла себе не тільки юридичному позитивізму, а також ідеалістичній філософії права.

“Соціологічна юриспруденція в своєму становленні була фактично тотожна соціологічному позитивізму або позитивістській теорії права,... це була не соціологія права у прямому сенсі, а скоріше спроба виробити

соціологічне поняття права”[18, с. 24]. Найбільш яскравими представниками соціологічного позитивізму або родоначальниками соціології права були такі відомі юристи кінця XIX – початку XX ст., як Р. Ієрінг, Л. Гумплович, С. А. Муромцев, М. М. Ковалевський, Н. М. Коркунов та інші.

У юридичній літературі останніх років досить поширеним є інтегративне праворозуміння, сутність якого зводиться до допустимості різних напрямків в праворозумінні, їх співставлення і зближення. В рамках інтегративного підходу одні автори об’єднують найбільш цінні і привабливі, з їхньої точки зору, ознаки права, інші формулюють загальне визначення шляхом об’єднання принципів юридичного і соціологічного позитивізму та природного права.

За твердженням М. Кравчука “засновником теорії інтегративної юриспруденції є Д. Холл. Він спробував поєднати окремі елементи теорії природного права, позитивізму, соціологічної школи права, створивши тим самим нову школу. Так, із позитивного права запозичене вчення про юридичні терміни, з природного права - вчення про моральну цінність права, з соціологічної юриспруденції – умови виникнення і розуміння права, процес його функціонування”. Таким чином Д. Холл прагнув примирити представників різних шкіл і щодо питання про джерела права, визнаючи джерелами права і законодавчу діяльність держави, і правотворчу діяльність суду [27, с.193]. М. Кравчук цілком погоджується з оцінкою цієї теорії Ю. М. Оборотова, який зазначив: “яскравим прикладом некласичного типу праворозуміння є інтегративна юриспруденція, що поєднує в собі уявлення про право як соціальний феномен і процес, в якому поєднані норми, цінності та факти. Цей підхід не просто інтегрує окремі аспекти буття права, а й ґрунтується на інтерпретації права як багатоедної структури, що забезпечує синтез тих складових права, які позначаються різними, конкурентними науковими теоріями” [26, с.31].

Наприклад, В. В. Лазарєв вважає, що навряд чи насправді можливе цілком досконале право, але якщо вже шукати суттєві ознаки права, то

робити це треба окремо по відношенню до змісту і форми права. І тоді справедливі заходи свободи будуть характеризувати зміст права, а формальною властивістю суттєвого характеру буде загальнообов'язковість, яка ґрунтується на примусі з боку керівної структури даного соціуму. Таким чином, для судді, прокурора, працівника міліції не так вже й важливо, де містяться нормативи, якими вони повинні керуватися – в писаних актах-документах, в правових відносинах або правосвідомості, головне, щоб рішення виражало ту міру свободи і справедливості, яка фактично захищена в цьому суспільстві. В іншому випадку неминучі конфлікти, порушення справедливості. Тому право – це сукупність визнаних в даному суспільстві і забезпечених офіційним захистом нормативів рівності і справедливості, що регулюють боротьбу та узгодження вільних думок в їхніх відносинах один з одним [43, с. 97-98]. По-іншому, право – це оформлена в офіційних джерелах і гарантована державою єдина в масштабі суспільства нормативна система, покликана регулювати соціально значиму поведінку учасників суспільного прогресу на основі встановлення рівноваги інтересів, узгодження волевиявлення і правових вимог для всіх верств населення [27, с.187].

Інтегративне праворозуміння виходить не просто з синтезу конкуруючих класичних теорій, а з багатоманіття права, яке дозволяє знайти в праві всі позначені раніше аспекти. Право – це свого роду тип соціальної дії, процес, в якому норми, цінності і факти “зростаються та актуалізуються” на основі таких посткласичних методологічних підходів, як феноменологія, герменевтика, синергетика і комунікологія [23, с. 50, 57]. Важливим фактором становлення інтегративного підходу стало поняття “правова держава”, яке дозволило об'єднати разом настільки важливе для позитивізму об'єктивне право – систему норм з баченням про право, як систему прав і свобод людини, на чому наполягала природно-правова доктрина, і показати основну роль права в життєдіяльності громадянського суспільства (“порядок громадських відносин”) [44, с. 195].

Отже, розуміння права є складним та багатограним науковим, професійним, творчим процесом, що можуть здійснювати як правники-професіонали, так і громадськість. У праворозумінні відображаються уявлення людей про суспільство, особистість, духовні та нормативні цінності. Праворозуміння характеризується певною внутрішньою структурою, зумовленою відповідними потребами особистості, яка виражає об'єктивну логіку його формування. Таким чином, вважається за необхідне сформулювати таке розуміння права, яке б відображало інтереси суспільства та було обумовлене правами та свободами людини.

У цьому плані М. Кравчук, доречно зазначив: “Сьогодні серед вітчизняних науковців доктринальною позицією щодо “праворозуміння” є концепт, що вихідне розуміння сутності права пов'язане з сутністю людини. Сутність людини наддержавна – не держава створює людину, а людина державу. Тому визначальним “праворозумінням” для всієї юриспруденції є наддержавне “праворозуміння”. Водночас визначальний характер наддержавної природи права не заперечує важливості його державного виміру” [26, с.30].

2.2 Теоретичні основи вчення Рональда Дворкіна про право

Для того щоб дати якомога більш повне уявлення про концепцію права Рональда Дворкіна, необхідно викласти її теоретичні основи. Учений будує свою теорію як критику теорії Г. Гарта, відроджуючи на новому рівні багато ідей середньовічних англійських юристів, досить близьких за своєю суттю до природно-правових поглядів.

Незважаючи на те, що до числа прихильників природно-правового підходу входять теоретики різних епох і культур, починаючи з Платона і Цицерона, і закінчуючи Фуллером і Р. Дворкіном, більшість з них намагаються дати відповідь на питання, за яких умов той чи інший правопорядок може вважатися легітимним. І відповідь найчастіше пов'язана

з тим, чи відповідає закон певним етичним критеріям чи ні. Закон може вважатися правом тільки тоді, коли він справедливий.

В теоріях природного права завжди був якийсь відтінок універсалізму. Причому, цей універсалізм носить суперечливий характер. З однієї сторони, прихильники природного права вважали, що існують якісь вічні, незмінні, об'єктивні, єдині для всіх людей стандарти, які ми можемо виявити за допомогою нашого розуму. З іншої сторони, ці теорії завжди виникали в епоху змін, коли відбувалося «укрупнення» територіальних утворень.

Так було в Стародавній Греції при утворенні міст-держав з маси різних поселень. У таких містах вперше зіткнулися люди із дуже різноманітними звичаями. Справедливість стала тим, що відрізняє право та закон від звичаю і звички.

Коли ж міста-держави злилися в єдину Римську імперію, знадобилися ще більш універсальні, єдині для всіх жителів, правила. Торгівля в імперії не може процвітати без єдиної правової бази, та й країна, яка простягалася від Британських островів до берегів Нілу, не може мати абсолютно однакових законів. А тому потрібні єдині принципи, якісь розумні підстави для ведення спільних справ, таке право, яке стояло б над місцевими законами і звичаями, і яке б мало пріоритет перед ними.

В середньовіччі право об'єдналося з деякими аспектами вчення католицької церкви. Природні права стали не тільки загальними для всіх, але ще й отримали відтінок сакральності. Таке право часто було результатом інтерпретації священних текстів.

На відміну від решти Європи, Англія не пішла шляхом рецепції римського права. Завдяки інституту “роз’їзних суддів” в країні досить рано з’явилося уніфіковане право, так зване “загальне право”, основою якого служив не закон, а прецедент. “Тому в Англії ніколи не відігравали помітної ролі такі важливі рушійні сили реалізації кодифікаційної ідеї на континенті, як філософія просвітителів, теорія природного права і практична потреба в

уніфікації” [47, с. 278]. Адже ідея єдиного (загального) для всієї країни права була закладена в його структурі.

Таким чином, будь-яка серйозна спроба зрозуміти домінуючі нині в англо-американській теорії держави і права ідеї, до числа яких, безумовно, належить концепція Рональда Дворкіна, повинна початися з пояснення того, що ж являє собою загальне право. Адже, незважаючи на той факт, що на сьогоднішній день в більшості країн світу прецедент все більше витісняється законом, в державах англо-американської правової сім’ї юристи переважно, як і раніше мислять в категоріях загального права. Професору Дворкіну також не вдалося уникнути цієї долі.

“Коли заходить мова про те, що ж являє собою загальне право, зазвичай відповідають, що загальне право – це та система норм чи правил, яка склалася під впливом рішень прийнятих суддями англійських королівських судів, а згодом і суддями підлеглих їм юрисдикцій.

Суддя працює зсередини права, яке є сховищем багатовікового досвіду всього суспільства. Суддя інтерпретує і застосовує право, а не створює його, тому що в праві немає, і не може бути одного учасника. Право – це узагальнений багатовіковий досвід всього суспільства, суддя ж лише оголошує його” [50, с. 46-47].

Якби суддя створював право, то це б означало, що він діє як політик-законодавець. Однак відповідно до теорії загального права, повноваження судді мають дещо іншу природу. Суддя не є делегатом короля чи парламенту, а представником спільноти. Суддя не уповноважений змінити право, тим самим накладаючи обов’язки на інших членів спільноти. Він може тільки вказати, які його вимоги. Суддя стає виразником постійно зростаючої колективної правосвідомості. Даний підхід зберігав пануючі позиції в англійській теорії права аж до другої половини XIX століття і появи перших концепцій юридичного позитивізму.

Виникнення останнього прийнято пов’язувати з іменами засновників утилітаризму Джеремі Бентама і його учня Джона Остіна. І хоча спадщина

Дж. Бентама на сьогоднішній день користується більшою популярністю, саме теорія права його учня, як писав згодом Рональд Дворкін, справила найбільший вплив на подальший розвиток юриспруденції в англо-американському світі [68, с. 16].

Як Дж. Бентаму, так і Дж. Остіну було притаманне досить вороже ставлення до загального права. Джеремі Бентам писав: "Саме судді створюють загальне право. А знаєте, як вони його роблять? Так само, як людина створює правила для своєї собаки. Якщо ваша собака робить те, від чого ви хотіли б її відучити, ви чекаєте, коли вона це зробить, а потім б'єте її за це. Таким способом створюються правила для вашої собаки, і так само судді роблять право для вас і для мене. Вони не хочуть сказати людині заздалегідь, чого вона не повинна робити, і навіть не дозволяють сказати їй про це: вони займаються бездіяльністю в очікуванні, поки вона зробить те, що, за їхніми словами, їй не слід було робити, і тоді вони вішають її за це" [55, с. 231-237].

З точки зору Дж. Бентама і Дж. Остіна, юриспруденція повинна була стати наукою про право, як воно є, а не яким воно має бути, "яка б займалася вивченням понять і принципів, спільних для всіх розвинених систем права" [52, с. 1]. Для цього необхідно було виділити предмет вивчення юриспруденції, тобто відмежувати право від інших феноменів, перш за все – моралі.

Справжнім предметом юриспруденції, на думку Джона Остіна, є "позитивне право", або "право, яке було створено політично вищим для нижчестоящого" [52, с. 64]. У разі ж, коли між сторонами відсутні відносини підпорядкування, то мова йде не про позитивне право, а про позитивну мораль. Під терміном «позитивний» в обох випадках розуміється те, що право або мораль були кимось створені. Від цього слова в подальшому пішла назва такого напрямку в теорії держави і права як юридичний позитивізм.

З самого початку право визначається Дж. Остіном як прояв влади. Він бачить в ньому не спосіб захисту прав і свобод приватної особи, а інструмент

управління. Як і його вчитель, він негативно ставився до ідеї природного права. Для нього “немає, і ніколи не існувало ніяких законів і прав, що випливають із самої природи людини. Всі права і свободи створюються людьми і виходять від держави. Як наслідок, в них немає нічого священного. Вони всього лише побічний продукт, що виникає в процесі управління людьми” [52, с. 223-224].

Закономірно, що при такому підході до розуміння права, Джон Остін визначає його як систему наказів: “Наказ відрізняється від прохання не стільки стилем викладу, а можливістю того, хто віддає наказ, заподіяти зло або біль його адресату, в разі невиконання наказу останнім” [52, с. 21]. Саме загроза настання негативних наслідків, на думку філософа, є визначальною характеристикою права. Там, де є санкція, є і право. А тому всі суб’єктивні права є похідними від обов’язків. Право окремої людини вимагати певної поведінки від інших людей можливо тільки тому, що закон (в наказовій формі) зобов’язує їх його дотримуватися.

Однак, як зазначає Дж. Остін, не всі накази мають силу закону, а тільки ті, що виходять від суверена, в руках якого зосереджена абсолютна влада в державі. Причому, мова може йти як про одну людину (в разі абсолютної монархії), так і про весь народ (в разі республіки).

З цього приводу І. Чурносков писав : “позитивізм Остіна був досить прогресивним вченням для свого часу, але з тих пір багато чого змінилося. З розвитком і посиленням демократичних режимів, теорія, для якої влада держави абсолютна і не може бути обмежена законом, а свобода – лише побічний продукт ефективного управління, стала політично неприйнятна. Як наслідок, виникла потреба в оновленій версії юридичного позитивізму. Її автором для англомовного світу став професор Герберт Гарт” [50, с. 53].

У прочитаній промові з нагоди свого обрання на пост голови кафедри юриспруденції в Оксфорді, Г. Гарт заявив про свій намір розробити більш реалістичний підхід до розуміння правових категорій.

Його «Поняття права» [70] починається з питання про те, що таке право. Він пише, що за всю історію людства на це питання було дано дуже різні, іноді прямолінійні, часом мудрі відповіді. Однак, як зазначає професор Гарт, увагу варто звернути не на зміст цих відповідей, а на їхню кількість. Тому, замість того, щоб винаходити своє власне визначення, він підходить до вирішення даної проблеми по іншому. На його думку визначення такого поняття як “право” – принципово неможливе.

Особливість даного підходу полягає у вивченні, насамперед, відносин між елементами системи, а не змісту самих елементів. Подібний підхід багато в чому визначив багато висновків Герберта Гарта щодо права. Рональд Дворкін буде виходити з прямо протилежних думок, акцентуючи увагу на змісті елементів системи права, на противагу їхнім стосункам з іншими елементами.

Г. Гарт створює власну теорію права, критикуючи теорію Джона Остіна. На відміну від Остіна, який вважав, що право складається з наказів суверена, Герберт Гарт стверджує, що центральною ідеєю юридичного дискурсу виступає ідея правила. Він упевнений, що ця ключова відмінність є причиною всіх недоліків теорії Дж. Остіна.

Як вважав професор Гарт, Джон Остін дивиться на право «зовні», а не «зсередини» самого права, через що відбувається змішання причини і наслідків. Г. Гарт стверджує, що для Дж. Остіна існує лише соціологічний факт, який увійшов в звичку підпорядкування закону через страх настання негативних наслідків (санкцій). Тоді як сам вважає, що все навпаки: санкція настає лише тоді, коли було порушено правило, а не правило існує лише тоді, коли є ймовірність настання несприятливих наслідків за його порушення.

Іншим недоліком теорії Джона Остіна, на думку Герберта Гарта, було зведення сутності права виключно до обов'язків. Г. Гарт вважав подібний підхід нікчемним, оскільки зведення всього різноманіття правил до зобов'язуючих, ігнорує відмінність в виконанні ними соціальних функцій. Далеко не всі правила обмежують свободу поведінки за допомогою

накладення зобов'язань. Багато з них створені саме для того, щоб полегшити виконання того чи іншого завдання, шляхом надання неіснуючих раніше можливостей [70, с. 27].

Правила, які наділяють правами і повноваженнями («вторинні правила»), на думку Герберта Гарта, кардинально відрізняються від тих, що накладають обов'язки («первинні правила»).

Первинні правила орієнтовані на поведінку людей (не вбий, не вкради, зупиняйся на червоне світло і т.д.). Вторинні правила регулюють «життя» інших правил. Наприклад, вторинні правила вирішують такі питання, як тлумачення і введення в дію інших правил, а також визначають, коли правило існує, а коли ні.

Найважливішим вторинним правилом, з точки зору Герберта Гарта, є так зване правило визнання. Саме воно визначає, які правила відносяться до права, а які ні. Правило визнання – це правило, яким керуються чиновники.

“Як для Джона Остіна, так і для Герберта Гарта існування права – це питання емпіричного факту. Для одного – це факт звичного підпорядкування праву більшості населення суверену. Для іншого – це факт пов'язаності чиновників правилами, визначеними правилом визнання. Ключова відмінність між ними в тому, що суверен Дж. Остіна не обмежений виданими ним наказами, а чиновники Г. Гарта обмежені в своїх діях правилами. Таким чином, в першого правлять люди, а в другого – правила. Один з послідовників Герберта Гарта, Джозеф Раз писав, що фундаментальною причиною, що спонукала професора Гарта розробити доктрину правил визнання стало його переконання в тому, що питання про дійсність того чи іншого правила вирішується іншими правилами, а не людьми” [50, с. 63].

У доктрині професора Гарта, окрім теорії права як системи правил і тези про правило визнання, велике значення має концепція правової невизначеності і пов'язана з нею теорія суддівського розсуду, яка в

майбутньому стане одним з основних об'єктів критики для Рональда Дворкіна.

Незважаючи на всі недоліки, концепція права Герберта Гарта стала однією з найбільш впливових доктрин сучасної юриспруденції, хоча б тому, що вона показала неспроможність наказової теорії права Джона Остіна, і вивела юриспруденцію на рівень сучасної філософії.

2.3 Теорія права як цілісності

До кінця вісімдесятих років частина доктрини Рональда Дворкіна, присвячена питанням права в цілому була сформована. Основні положення його вчення залишилися незмінними. Судді, перш за все, є теоретиками права. Їхні висновки, щодо загальних принципів, що лежать в основі права, є такою ж частиною права, як закони або прецеденти, а отже, можуть служити юридичною підставою судового рішення.

Змінилася точка зору Р. Дворкіна на процес прийняття суддями рішень, він позбувся ряду метафор. Якщо раніше суддя був схожий на філософа-мораліста, теоретичні дослідження якого спрямовані на виявлення етичного обґрунтування існуючих правил; то тепер, робота судді по встановленню змісту норми, уподібнюється роботі літературного критика, який прагне дати найкраще тлумачення того чи іншого твору.

Найбільшою перешкодою, яка стояла на шляху успіху теорії Рональда Дворкіна, була критика, висловлена на адресу його доктрини, Джозефом Разом. Останній вважав, ніби Р. Дворкін плутає судження про право і правові судження. Саме з обговорення даного питання знаний вчений і починає нову главу своєї теорії. Однак Дворкін не тільки захищається, а й одночасно робить новий наступ на позиції прихильників позитивізму.

На думку Рональда Дворкіна, теорія права має хоч якусь цінність тільки тоді, коли вона невіддільна від процесів тлумачення і застосування права, а не тільки коли дає визначення різних понять. Для Дворкіна будь

який постулат теорії права не більше, ніж ще один аргумент в суперечках між практикуючими юристами, а дебати юристів-практиків – всього лише ілюстрація того чи іншого теоретичного аргументу.

Рональд Дворкін стверджував, що з точки зору прихильників позитивізму, судження про право є дескриптивним, тобто описує щось як історичний факт. На перший погляд така їхня позиція може здатися вірною. Однак вчений вважав, ніби прихильники позитивізму знаходяться в омані, щодо дескриптивної або описової природи суджень про право. Він стверджував, що в більш складних випадках подібна аргументація не працює.

Альтернативою дескриптивному підходу є те, що можна назвати прескриптивним підходом. Його судження про право ґрунтуються не на фактах, а на побажаннях суб'єкта судження. Однак дана точка зору також не видається Р. Дворкіну правдоподібною.

Рональд Дворкін вважає, що судження про право є ні дескриптивним, ні прескриптивним, а інтерпритованим, поєднуючи в собі елементи як опису, так і оцінки. Під терміном «інтерпретація», «тлумачення» або «герменевтика» Рональд Дворкін цілком традиційно розуміє осмислення тексту [63, с. 147]. Однак його цікавить не визначення сенсу окремих фраз і зворотів, а знаходження сенсу того чи іншого тексту в цілому.

Автор робить особливий акцент на тому, що тлумачення саме пояснює або осмислює твір, а не змінює його. Це пов'язано з тим, що суб'єкт тлумачення обмежений його об'єктом. Іншими словами, інтерпретатор обмежений у своїх можливостях самим текстом твору.

Стиль тлумачення буде також залежати від поглядів суб'єкта тлумачення на питання цілісності. Р. Дворкін визнає, що саме питання про цілісність може стати предметом розбіжностей, що існують різні підходи до тлумачення.

Професор Дворкін писав: “Не викликає сумнівів, моя естетична гіпотеза багато в чому банальна – вона і повинна бути досить абстрактною,

щоб дати уявлення про те, про що сперечаються всі інші теорії, проте можливо вона не настільки слабка, як може здатися. Можна зробити висновок, що всі інші академічні теорії тлумачення не є тим, чим вони видаються на перший погляд, тобто аналізом самої ідеї тлумачення, вони скоріше, варіанти відповіді на питання, що стоїть перед тлумаченням. Таким чином, тлумачення стає поняттям, варіантами пояснення якого є різні теорії” [63, с. 150-151].

Учений пише, що немає ніякої різниці між тлумаченням, тобто, пошуком справжнього змісту твору, і критикою, зрозумілою як оцінка важливості даного твору. “Дані незначні зауваження про літературне тлумачення могли справити враження надто великого розриву між роллю художника, що створює твір мистецтва, і критика, що дає тлумачення цього твору. Художник не може творити, без того щоб давати ту чи іншу інтерпретацію свого творіння. Для критика процес дачі тлумачення і є творчістю” [63, с. 152-154]. Виходячи з цього Рональд Дворкін робить дуже важливий для власної теорії права висновок: як не має різниці між тлумаченням і теорією тлумачення, так і немає чітких меж між теорією і практикою права.

Для Р. Дворкіна теорія права не просто інтелектуальна цікавість, прагнення дізнатися щось нове про світ, в якому ми живемо, а невід’ємна частина обов’язку по дотриманню і застосуванню вимог права. Адже для нього питання «що таке право?» не мало б сенсу, якби не існувало обов’язку підкорятися його вимогам.

Будь-яка теорія права територіально або культурно обмежена в своїх можливостях і ніяк не може претендувати на універсальність. Теорії права за своєю суттю звернені до конкретної правової сім’ї, зазвичай до тієї, до якої належить автор відповідної теорії.

На думку вченого, тлумачення художніх текстів підпорядковується тим самим закономірностям, що і тлумачення юридичних текстів. Для наочності своєї думки він наводить метафору ланцюгового роману.

“Припустимо, група авторів приймає рішення брати участь в якомусь проєкті. Вони тягнуть жереб, який визначає черговість їх участі. Той з них, хто витягнув найкоротшу соломинку, пише першу главу, яку він або вона пересилає автору, який витягнув другу за довжиною соломинку. Цей автор пише другу главу, беручи при цьому до уваги той факт, що його глава є продовження вже розпочатого кимось іншим роману, а не початком нового, потім пересилає дві глави третьому і так далі. Таким чином, кожен автор, за винятком першого, має двоякий обов’язок: витлумачити вже створене і створити нове. Кожен з них повинен прочитати написане його попередниками, щоб встановити, що воно являє собою. Він повинен вирішити, що собою представляють персонажі книги, чим вони керуються, яка мета або тематика майбутнього роману, як сприяє той чи інший літературний прийом ступеню їх розкриття, щоб тим чи іншим чином визначити майбутній напрямок розвитку сюжету. Тлумачення, про яке йде мова в даному випадку, не є телеологічним, оскільки для кожного автора після наступного, немає єдиного авторитету, чії наміри і цілі були б визначальними за правилами проєкту” [63, с. 154-155].

Як вважав Рональд Дворкін, вирішення судом так званих «складних справ» подібно написанню ланцюгового роману. Особливо ця схожість помітна, коли судова справа відноситься до так званого загального права. Тобто відсутній закон, який би давав чіткі відповіді на поставлені перед судом питання, і все впирається в те, якими принципами керувався суд в минулому при вирішенні схожих справ. У подібній ситуації не важко зрозуміти, чому філософ вважає, ніби суддя подібний до автора чергової глави нескінченного роману. Адже такий суддя повинен не просто ознайомитися з тим, що писав і говорив кожен з його попередників окремо, але також і скласти власну думку про виконану ними роботу в цілому.

З однієї сторони, жодна норма не може у своєму формулюванні відобразити те, як в майбутньому складуться відносини між людьми, а тому судді змушені часом творчо підходити до процесу прийняття рішень, адже

те, що було справедливим вчора, може перестати бути таким завтра. З іншої сторони, дискреційні повноваження суддів не абсолютні – вони повинні продемонструвати свою вірність вже існуючим нормам права. Метафора Р. Дворкіна про право, як про «ланцюговий роман» прагне підкреслити органічне поєднання двох, здавалося б, ворожих один одному правил: законності та мінливості, а також вказати на відсутність можливості сильного суддівського розсуду.

Варто також звернути увагу на думку Рональда Дворкіна щодо стану сучасної йому юриспруденції, а також на те, яка з панівних теорій видається йому кращою. Йтиметься переважно про три концепції права: конвенціоналізм, прагматизм, а також концепцію права як цілісності. Дворкін, за своїм звичаєм, дає нові назви давно відомим феноменам і вченням. Для простоти конвенціоналізм зводиться до юридичного позитивізму, а прагматизм, до правового скептицизму. Теорія права як цілісності – це власна теорія вченого.

Професор Дворкін вважає, що всі три перераховані концепції права узгоджуються в тому, що право обмежує застосування примусових заходів урядом за винятком тих випадків, коли це допускається законодавством або попередніми судовими рішеннями. Коли до фізичної чи юридичної особи застосовуються та чи інша міра примусу, ми допускаємо, що існує юридичне правило, що санкціонує подібне. Розбіжність між трьома концепціями права виникає у відповіді на питання, в чому сенс права.

З точки зору конвенціоналізму, мета права в тому, щоб по-перше, своєчасно повідомити суб'єктів права про те, в яких випадках до них можуть бути застосовані примусові заходи, а по-друге, захистити очікування суб'єктів права, які склалися виходячи з такого повідомлення.

Проблема конвенціоналізму, на думку Р. Дворкіна, в недостатній гнучкості. Адже якщо розвивати дане положення до логічного кінця, то виходить, що згідно з конвенціоналізмом вигравати повинен завжди той, хто може навести юридичне правило, яке однозначно говорить на його

користь, а програти – той, хто цього зробити не може. Однак, як стверджує Дворкін, це не відповідає сталим тенденціям в праві. Адже досить часто суди виступають на стороні позивача в справах, подібних до тих, які раніше ніколи не розглядалися, тобто в таких справах, в яких сторони не можуть з упевненістю очікувати рішення на чиюсь користь.

Суддя-прагматик не вважає себе обмеженим правилами, він готовий в будь-який момент відкинути їх, якщо того, на його думку, вимагають інтереси справи. Правила ж важливі тільки тоді, коли їх можна використовувати для обґрунтування своєї позиції. На думку Дворкіна, прагматизм не відображає реальну картину правозастосування. Оскільки судді вважають себе зв'язаними правилами, а не просто стверджують, що є вагомими причини слідувати їхнім вимогам в більшості випадків. Більш того, не можна бути прагматиком і при цьому вести мову про права сторін.

Визнавши головні альтернативи непридатними, Рональд Дворкін переходить до викладу своєї власної теорії права як цілісності. При вирішенні конкретної справи суддя повинен виробити таку теорію права (систему принципів і цінностей), яка найкращим чином відповідала б сукупності всіх існуючих правил, а також відображала б цю сукупність у найкращому для неї світлі. Дворкін, звичайно ж, не сумнівається, що суддя вибере саме його теорію, як найкращу з можливих. Виникає закономірне питання, чому ж така приваблива, з моральної точки зору, теорія права як цілісності. Адже в її завдання входить лише послідовне виявлення прихованих, неявних моральних і політичних установок, які лежать в її основі (список яких в залежності від правової системи може відрізнятись). Автор відповідає на це питання в термінах рівності і спільноти. Коли нами керують відповідно до вимог цілісності, з нами поводяться як з рівними, тому що до кожного з нас застосовуються однакові принципи. Коли з нами поводяться, як з рівними, то такий метод управління перетворює нас в єдину спільноту. Здатність закону зобов'язувати нас залежить від його

статусу в нашій спільноті. Закон може бути основою нашої спільноти тільки тоді, коли він втілює в собі цілісність [80, с. 233].

Рональд Дворкін вважає, що цілісність вже входить в число наших цінностей, навіть якщо раніше вона не була нам відома під цим ім'ям. Для ілюстрації цього положення, ним запропонований один уявний експеримент. На думку автора, підійде будь-яке питання, що викликає гострі дискусії в суспільному середовищі, таке як наприклад, смертна кара, евтаназія або одностатеві шлюби.

Припустимо, що предметом нашої дискусії стала страта. Знайдуться ті, хто вважатиме її допустимою в певних обставинах, так і ті, хто буде їм всяко заперечувати. Тепер же припустимо, що приймається новий закон, в якому замість однозначної відповіді ми знаходимо змішану. До злочинців, які народилися в непарний рік, може бути застосована вища міра покарання, а до тих, які народилися в парний, не може.

Позиція Рональда Дворкіна досить проста: нам інтуїтивно зрозуміло, що подібний закон буде неправильним. Парадокс полягає в тому, що цей закон більш повно висвітлює існуюче в суспільстві розмаїття інтересів, ніж альтернативи, запропоновані прихильниками або противниками страти. І як наслідок, втілює в собі більш «чесний» розподіл політичної влади в суспільстві.

Несправедливість в даному випадку виникає через відсутність у цьому законі єдиної моральної підстави, або того, що автор називає цілісністю. Для виправдання однієї його частини нам потрібно посилатися на принципи, які ми будемо змушені заперечувати, при виправданні іншої його частини.

Теорія інтерпретації Рональда Дворкіна далеко не бездоганна. Можна сказати, що в ній відсутня «геометрія» або «перспектива» об'єкта тлумачення. Вона звертає увагу лише на сам об'єкт тлумачення і зовсім не враховує його оточення або його контекст.

Вчений може сказати, що дані варіанти тлумачення не демонструють свій об'єкт в найкращому для нього світлі, і як наслідок, за його термінологією не є «конструктивними», а всього лише адекватними [62, с. 421]. Залишається зовсім незрозумілим, чому позитивне тлумачення варто замінити на негативне. Єдине теоретичне обґрунтування даної переваги полягає в тому, що негативне тлумачення завжди дається з точки зору стороннього спостерігача, а не учасника процесу.

Р. Дворкіну важливо довести, що глибинна природа права полягає в рівності (його «цілісності», «однаковості» для всіх).

У вісімдесяті роки Рональд Дворкін критикував теорію Герберта Гарта в іншому контексті, ніж в сімдесяті. Однак, незважаючи на всю його критику, як і раніше можна стверджувати, що вони один одного доповнюють.

Якщо уважно вивчити роботи Рональда Дворкіна цього періоду, то виявиться ще одна серйозна невідповідність. Філософ у своїй критиці позитивізму постійно підкреслює нерозривний зв'язок моралі і права, що право повинне бути «цілісним», тобто послідовним у проведенні певних етичних цінностей. Причому в якості фону постійно фігурує ліберальний плюралізм, для якого свобода у виборі цінностей є основною тезою, а його наслідком – послідовний поділ права і моралі, що в свою чергу, є фундаментом юридичного позитивізму.

Висновки до розділу 2

Дослідження питання праворозуміння як центральної проблеми юриспруденції дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Праворозуміння – це наукова категорія, яка висвітлює процес пізнання права, його сприйняття і ставлення до нього як до соціального

явища. Процес праворозуміння є важливою і актуальною категорією, оскільки від розуміння права залежить його реалізація та застосування.

2.Численні визначення права, вироблені з античних часів до теперішнього часу в рамках юриспруденції, можна звести до чотирьох (основних) концепцій праворозуміння: природно-правової (іноді званої «моральна», «філософська», «юснатуралізм»), юридичного позитивізму («нормативна», «легістська», «етатистська»), соціологічної і інтегративної. При цьому слід зазначити, що в рамках будь-якої з названих концепцій існували і існують різні течії, напрями, школи, які по-різному розуміють джерела права.

3.Однією з нагальних потреб сучасного українського правознавства є ознайомлення з теоретичним досвідом світових лідерів цього напрямку. Серед них – американський і британський вчений Рональд Дворкін.

4.Англо-американська юриспруденція в силу специфіки становлення централізованого права пройшла особливий шлях розвитку, на більшій частині якого домінували природно-правові концепції в формі доктрини «загального права». Основним елементом права виступали не правила або норми, а вічні принципи, гнучкість яких дозволяла знайти правильну відповідь для кожного конкретного випадку. Саме англо-американська традиція правової думки і послужила фундаментом Рональду Дворкіну для побудови власної правової концепції.

5.Прихильний для професора Дворкіна варіант юридичного позитивізму був викладений в роботах Герберта Гарта, який в своїх доводах виходить з висновків аналітичної лінгвістичної філософії, для якої властивий системний підхід до свого предмету. Тобто віддається перевага зв'язкам елементів структури, перед внутрішнім змістом цих елементів.

6.Одним з основних факторів розвитку англо-американської теоретико-правової думки з кінця 60-х років ХХ століття до теперішнього часу був спір Рональда Дворкіна і Герберта Гарта.

7.Р. Дворкін вважає, що розмежування правових ідей і роздумів про право помилкове, і виникає з помилкового розмежування юридичної теорії і практики.

8.Теорія права як цілісності, що передбачає єдність ціннісних установок, що лежать в його основі, викликає серйозні сумніви в суспільстві, постулатом якого є свобода вибору ціннісних орієнтирів.

РОЗДІЛ 3

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА ЯК ВИЩОЇ МІРИ СПРАВЕДЛИВОСТІ

3.1 Теорія справедливості

Термін «справедливість» сьогодні одне із найчастіше вживаних слів на різних рівнях, у різних ситуаціях, різними людьми. Про справедливість говорять у ЗМІ, політики, експерти, колеги по роботі чи навчанні, сусіди і кожен індивідуально у повсякденному житті.

Слово справедливість часто використовують юристи, політологи, економісти, філософи, соціологи та ін. У соціогуманітарних науках, поняття справедливості носить і теоретичний і прикладний характер.

В історії розвитку політико-юридичної думки навряд чи знайдуться теоретичні уявлення, які заперечують, що справедливість є багатогранною категорією, що включає в себе елементи моральних, етичних, правових і політичних уявлень, що визначають її як найважливіший фактор організації суспільного життя.

Роздуми про справедливість займали значне місце в працях практично всіх античних філософів (Анаксимандр, Арістотель, Геракліт, Демокріт, Епікур, Піфагор, Платон, Протагор, Сократ, Фалес, Фразімах, Цицерон та ін.), більшість з яких обґрунтовували твердження про те, що Бог є втіленням космічної справедливості. Загалом, філософсько-правова думка античного періоду зосереджувала увагу на справедливості в контексті природно-космічного життя, що обумовлювало специфіку розуміння всіх процесів та явищ, які мали місце в тогочасному суспільстві.

Таким чином, “для філософії Древнього Сходу та Древньої Греції було притаманне розуміння справедливості як внутрішнього принципу існування природи, як фізичного, космічного порядку, який відображається у соціальному порядку. При цьому, уявлення про справедливість не було

абстрактним, відірваним від суспільного життя і реальності. Навпаки, справедливість пов'язувалася із діями конкретних осіб, зокрема, знаті, прокурорів, судових виконавців тощо (як, наприклад, в древній Ольвії чи Боспорському царстві), а також з діяльністю державних інституцій, зокрема, суддів чи осіб, наділених судовими повноваженнями, юристами, військовими тощо” [21, с. 17-21].

Перші ідеї про справедливість були запропоновані Арістотелем, який “визначив ширшу та вужчу детермінацію справедливості: 1) відноситься до закону, і в цьому значенні справедливість трактується як одна із найважливіших чеснот, що охоплює всі інші цінності; 2) торкається розуміння справедливості, як особливої більш вузької цінності чи чесноти, відмінної від інших” [33, с. 45]. В працях Арістотеля виділяється три форми справедливості: розподільча, зрівнююча та обмінна (ця класифікація залишається актуальною і досі).

Єдність права і справедливості так само зафіксовано в формулах римського права. Як зазначив один із сучасних філософів А. І. Новиков, “саме в Римі поняття справедливості було переведено з мови філософських міркувань на точну мову правових формул” [17, с. 60]. Не випадково слова «справедливість» і «право» з давньоримської мови означають «*jus*» (право) і «*justitia*» (справедливість). Згідно з Цицероном справедливість “віддає кожному те, чого кожен гідний” [48, с. 64] і всі люди підпорядковані цьому загальному природно-правовому принципу.

Аналіз стародавніх джерел свідчить, що проблема справедливості у той час розглядалася не тільки у філософському контексті, а й в політичних та правових аспектах, шляхом законодавчого визначення так званих справедливих соціальних норм, відповідно до яких правитель намагався не допустити соціальних конфліктів, повстань, забезпечував стабільність у суспільстві. Крім того, законним і справедливим вважалося все те, що узгоджувалося з релігійною ідеологією.

“Виникненню середньовічної філософії передував ряд змін не тільки у сфері економічно-політичних відносин, а передусім у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства. Християнство стало пануючою ідеологією в Європі і прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей”[45, с. 39].

Множинністю ідей про справедливість характеризується XIX й особливо XX століття. Ідеології, принципи, цінності, соціальні експерименти у конкретних суспільствах-державах, що є ознакою Першого модерну [8, с. 27], як ніколи плідно зародилися минулого століття. Теоретичні розробки часто використовувалися на практиці.

Але основні тенденції ще у 1970-х роках почав формувати Джон Роулз із виходом його праці «Теорія справедливості» [41]. Ще й досі науковці, які займаються теорією справедливості, посилаються на Дж. Роулза, підтримуючи, критикуючи чи доповнюючи його.

Теорія справедливості як чесності Джона Роулза базується на двох принципах:

1) кожна людина повинна мати рівні права відносно найбільш великої схеми рівних основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших.

2) соціальні і економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб: (а) від них можна було б розумно очікувати переваг для всіх, і (б) доступ до положень і посад був би відкритий усім. [41, с. 102].

Досягнути стійкості концепції справедливості можна за умови публічного визнання її реалізації соціальною системою, що принесе із собою відповідне почуття справедливості [41, с. 158]. “Новизною Роулза є те, що він застосовує справедливість відносно інституцій, а не відносно індивідів” [40, с.73].

Джон Роулз виділяє три типи справедливості: економічну, політичну та соціальну. Проте основний акцент в концепції поставлено на соціальну забезпеченість громадян, а соціальну та економічну справедливість дослідник асоціює із можливістю й повнотою виявлення громадянами своїх

політичних прав й обов'язків, і за таких умов суспільне благо має співпадати із особистим благом [41, с. 437]. Ця модель є ідеальним типом, бо на практиці в процесі виникнення почуття справедливості виникає внутрішньоособистісний конфлікт чуттєвості й раціональності, що є причиною та наслідком специфіки взаємозв'язку суб'єктивної та об'єктивної реальностей.

Базою концепції є ідея про те, що справедливість надана людині від природи як здатність оцінки інших людей та соціальних явищ, тому вона покликана визначати пріоритети соціально-політичного розвитку, раціональні стандарти та розподільчі процеси, які є метою діяльності політичних інститутів, що працюють для розвитку держави.

Іноді, в праві зустрічаються випадки нехтування справедливості як такої. “Сукупність правил поведінки, що виражають волю панівного класу, встановлених в законодавчому порядку, а також звичаїв і правил співжиття, санкціонованих державною владою, застосування яких забезпечується примусовою силою держави в цілях охорони, закріплення і розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних і бажаних панівному класу” [12, с. 84]. Справедливість в даному випадку трактується як «виражена воля панівного класу», що спотворює саму сутність даного явища.

Концепції справедливості в праві розроблялися довгий час, і тому існує безліч різних точок зору на дане питання, але головне тут те, що сутність справедливості полягає в узгодженні інтересів всіх суб'єктів суспільства і виступає справжньою основою і гарантією здійснення правових приписів. Право без суттєвої опори на справедливість веде державу до руйнування, тому найкращою державою буде та, де панує природно-правова концепція права, що включає в себе поняття справедливості.

Нині у правовій та філософській літературі існує декілька позицій щодо розуміння справедливості. Одні автори вважають, що справедливість – це об'єктивне явище, зріз суспільних відносин. Друга група вчених стверджує, що справедливість є суб'єктивним явищем та водночас – морально-етична

категорія, що відображається у відповідній морально-етичній формі. Прихильники третьої групи вважають, що справедливість одночасно поєднує в собі об'єктивне і суб'єктивне [17, с.21].

У наш час юридична наука і філософія в пошуках сутності права відзначають такі неодмінні його ознаки, як рівність, справедливість, свобода, мораль. Найбільш актуальною в практичному і теоретичному планах знову стала ідея розподільної справедливості Арістотеля, адаптована в рамках часу. Відповідно до неї, розподіл може здійснюватися відповідно до принципів рівності, потреб, заслуг, продуктивності, зусиль, професійної придатності, досягнень, здібностей, соціального рангу і статусу, попиту і пропозиції.

“Категорія справедливості тісно пов'язана як з мораллю, так і з гуманізмом, і до цього часу існує дискусія з приводу віднесення категорії справедливості до принципів чи до властивостей права. Аналізований принцип тією чи іншою мірою проявляється в усьому цивільному праві, наприклад, у неприпустимості введення неправозгідних обмежень права власності, в інституті володіння (набувальна давність) тощо. Визнання за добросовісним володільцем права власності також є справедливим, адже він вкладає, зокрема, грошові засоби для підтримання майна у належному стані” [37, с.43].

Знана в галузі права діячка О. Скакун відносить справедливість до загальних принципів права та визначає її як “міру морально-правової домірності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їхнього правового забезпечення”. Вона зазначає: “Принцип справедливості містить у собі вимогу відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їхніми правами та обов'язками, злочином і покаранням, заслугами людей та їхнім суспільним визнанням. Принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ (приміром, при визначенні міри кримінального покарання). Він конкретизується у принципі рівності” [42, с. 224].

Таким чином, справедливість – це морально-етичне, політико-правове явище, яке забезпечує задоволення всієї сукупності потреб людини, що лежить в основі всього правового регулювання і сприяє прогресу всього суспільства.

Завдання сучасних юристів полягає в тому, щоб з безлічі теоретичних уявлень про зазначене поняття виявити найбільш вірні, які будуть відповідати закономірностям функціонування державної організації, а їх втілення в праві буде сприяти самозбереженню і прогресу державної організації.

3.2 Теоретичні основи вчення Р. Дворкіна про справедливість

Свою теорію справедливості Рональд Дворкін вибудовує на основі концепції професора Роулза. Основні ідеї своєї доктрини Дж. Роулз виклав в книзі «Теорія справедливості» [41], «A theory of justice» [74].

“Теорія Роулза займає чільне місце в сучасній політичній теорії. Але мова не про її безперечність, лише деякі приймають її беззастережно. І всі наступні автори вибудовують свої теорії або як продовження його поглядів, або всупереч Роулзу”[73, с. 55].

Коли говорять про справедливість, то мова неодмінно заходить про рівність. В історії правової думки дані поняття нерозривно пов’язані один з одним. Коріння цього зв’язку сягають давньогрецької мови, в якому обидва поняття позначалися одним і тим же словом «dikaiosyne». Тривалий час, кажучи «справедливість», мали на увазі «рівність».

У своїх роботах різні мислителі намагалися цей зв’язок розірвати, однак, остаточно зробити це так і не вийшло. Тому, коли Джон Роулз і Рональд Дворкін говорять про теорію справедливості, вони мають на увазі теорію рівного розподілу ресурсів, тобто ту ж рівність.

До середини ХХ століття говорити про природу справедливості було поганим тоном. Вважалося, що різні теорії справедливості відображають

лише суб'єктивні переваги своїх авторів і як наслідок, не можуть бути об'єктом наукового або філософського аналізу. Деякі навіть стверджували, що посилалися на справедливість в суперечці – все одно, що стукати кулаком по столу.

Джон Роулз вважав, що досягти єдності в питанні справедливості можливо, якщо ми відокремимо свої ідеї про те, що собою являє гідне життя, тобто те до чого ми прагнемо, те чого бажаємо, від наших уявлень про морально-правову структуру, в рамках якої ми прагнемо ці ідеї втілити. Таким чином, професор Роулз прагнув створити таку теорію справедливості, яка могла б бути прийнята всіма, незалежно від їх етичних, філософських або релігійних поглядів, таку теорію справедливості, в якій рівність не виключала б свободу, а свобода – рівність.

На думку Джона Роулза кожен з нас має певне інтуїтивне розуміння того, що справедливо, а що – ні, в конкретній життєвій ситуації. Саме інтуїтивний поділ правильного від неправильного в конкретній життєвій ситуації є будівельним матеріалом для теорії моралі.

Запропонований професором Дж. Роулзом метод, назву якого можна перекласти як «уявна рівновага» передбачає: а) знаходження принципів, які виправдовують наші початкові інтуїтивні установки щодо справедливості; б) наступний перегляд цих установок, виходячи зі знайдених принципів; в) коригування системи принципів, виходячи з уточненої системи початкових установок. І так до тих пір, поки не буде досягнута взаємна обумовленість наших висновків і суджень.

В результаті автор домагається поставленої задачі – показує можливість побудови нейтральної теорії справедливості, не ставлячи при цьому її в залежність від набору базових постулатів, які можуть бути піддані критиці.

Загальну ідею всієї теорії справедливості Дж. Роулза можна викласти в одному реченні: “Усі первинні соціальні блага – свобода і можливість, достаток і добробут, все на чому ґрунтується наша самоповага, повинні

бути розподілені рівномірно, нерівномірний розподіл будь-якого з перерахованих вище благ допускається тільки на користь найменш привілейованих” [74, с. 303].

Джон Роулз пов’язує ідею справедливості з рівною часткою соціальних благ, але робить важливе уточнення: не вся нерівність має бути усунена, а тільки така, яка ставить кого-небудь в не вигідне становище. Він допускає, що певна ступінь нерівності може прискорити розвиток в людині корисних для всього суспільства талантів.

Однак Дж. Роулз на цьому не зупиняється. Адже різні блага, які розподілятимуться відповідно до вищезазначеного принципу, можуть конфліктувати між собою. Наприклад, ми можемо гіпотетично підвищити рівень доходу людини, за рахунок позбавлення ряду базових прав і свобод. Або ж нерівномірний розподіл доходів може бути на користь всього суспільства з точки зору матеріального достатку, але при цьому позбавляти найменш привілейовані прошарки суспільства багатьох можливостей у виборі життєвого шляху, освіти або кар’єри. Для вирішення цих та подібних труднощів Джон Роулз вводить певну систему пріоритету серед запропонованих ним принципів справедливості:

Перший принцип – кожна людина має право на найбільш повну систему однакових для всіх базових свобод, яка була б сумісна з подібною системою свобод для всіх.

Другий принцип – соціальна та економічна нерівність може існувати, якщо виконуються обидві наступні умови:

1) вона приносить найбільшу користь найменш привілейованим верствам населення;

2) пов’язана з посадами або позиціями, можливість зайняти які для всіх рівна.

Перше правило пріоритету (пріоритет свободи) – принципи справедливості розташовуються в лексичному порядку, таким чином, свобода може бути обмежена тільки на користь свободи.

Друге правило пріоритету (пріоритет справедливості над міркуваннями ефективності і добробуту) – другий принцип справедливості має лексичний пріоритет перед принципом ефективності та принципом максимального збільшення всіх переваг; принцип рівних для всіх можливостей має пріоритет перед принципом відмінності [74, с. 302-303].

Дані правила вказують на той факт, що деякі соціальні блага важливіші, ніж інші і як наслідок, перші не можуть бути пожертвовані заради досягнення других. Однакові можливості важливіші рівних прав, які в свою чергу, важливіші рівних ресурсів. Однак це не скасовує дію центрального положення: нерівність допускається тільки на користь найменш привілейованих членів суспільства. Таким чином, пріоритети не впливають на розподіл часток всередині кожної категорії благ.

Варто відзначити, що під свободою розуміється “не свобода як така, а ряд базових свобод, тобто стандартний набір цивільних і політичних прав, які визнаються в демократичних країнах: право обирати і бути обраним на публічні посади, свобода слова, друку, зборів” [74, с. 61].

Виправданням системи розподілу благ в сучасному суспільстві є теорія рівних можливостей. Нерівність в статусі і доході вважаються обґрунтованими, якщо була забезпечена можливість чесного змагання за позицію, яка є причиною такої нерівності.

Джон Роулз заперечує, що люди мають право на отримання більшої частки суспільних ресурсів просто тому, що займають певну посаду. Таким людям можуть платити більше, але тільки за умови, що це йде на користь всім членам суспільства. На думку професора Роулза, люди мають право на більшу частину ресурсів тільки якщо вони можуть довести, що це на користь тим, кому дісталася менша частка цих ресурсів. Тоді як відповідно до теорії рівних можливостей, менш привілейовані не мають права очікувати будь-якої користі для себе від такої різниці в розподілі благ.

Ідеологія рівних можливостей дозволяє зробити так, щоб доля людини визначалася її власним вибором, а не обставинами, які від неї не залежать. В

ідеальному суспільстві, успіх не буде залежати від приналежності до певної раси, класу чи іншої соціальної групи. Він залежить від власного вибору кожного. Там де втілено рівність можливостей, нерівність доходів виправдано, адже успіх – результат заслуги, а не випадковості.

Теорія рівних можливостей стверджує, що усунувши соціальні перешкоди, ми тим самим надамо кожному шанс домогтися того, що він заслуговує. Отже, різниця в доході членів суспільства справедлива, оскільки є відображенням їх заслуг. Однак для деяких людей невдача не є наслідком недостатньої старанності або невірною вибору. Вони в силу природних причин не можуть користуватися можливостями, які є у всіх інших. Деяким людям в силу природних причин, для досягнення того ж результату, необхідно докласти набагато менше зусиль, ніж усім іншим. Очевидно, що теорія рівних можливостей оперує подвійними стандартами. З одного боку, вона визнає необхідність усунення соціальних перепон, з іншого, – ігнорує природні відмінності людей. Дворкін згодом назве подібний підхід «шахрайським» [58, с. 207].

Виникає закономірне питання, як нам ставитись до різниці в природних здібностях людей. Самим банальним вирішенням даної проблеми буде ігнорувати їх так само, як і соціальні відмінності. Джон Роулз вважає інакше: “Ніхто не заслуговує більше природних талантів або ж кращу початкову позицію в суспільстві, проте з цього не витікає необхідність повністю усунути подібні відмінності. Є інший шлях. Структура суспільства має бути влаштована таким чином, щоб подібного роду випадковості працювали на користь найменш незахищених. Таким чином, ми знову прийшли до запропонованих мною принципів справедливості. Якщо ми прагнемо створити таке суспільство, в якому ніхто не набуває і не втрачає від випадкового характеру розподілу природних талантів, або від стартової позиції при народженні, не отримуючи при цьому відповідну компенсацію” [74, с. 102].

Таким чином, перший аргумент Дж. Роулза на користь його теорії справедливості зводиться до наступного: талановитій від природи людині необхідно затратити менше зусиль для отримання результату, ніж усім іншим. “Отже, такі люди можуть мати більший дохід. Однак, в силу того що їхня перевага не є наслідком їхніх заслуг, їхні вимоги більшої частки ресурсів справедливі тільки за умови їхньої участі в схемі по збільшенню такої частки для найменш незахищених членів суспільства” [74, с. 169].

Професор Роулз відроджує призабуту техніку аргументації, так званий «суспільний договір», що стала відомою завдяки таким філософам, як Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. –Ж. Руссо і І. Кант. Зазвичай нас просять уявити якийсь «природний стан», який передує становленню державної влади. У подібному стані кожна людина є сувереном сама для себе. Однак, в силу певних недоліків такого стану справ, люди укладають суспільний договір, що дає початок праву і державі.

Незважаючи на значні розходження між версіями суспільного договору, всі вони були піддані одній і тій же критиці. Ні так званого «природного стану», ні «суспільного договору» не існує і ніколи не існувало, отже, не можна говорити про те, що уряд або прості громадяни пов'язані в своїх діях його вимогами. Адже абсурдно говорити про зобов'язання, що випливають з договору, якого немає. Як стверджує Рональд Дворкін, “гіпотетична угода не просто бліда подоба цього договору, а відсутність договору взагалі” [68, с. 151].

Сама ідея, що людина обмежена договором, який вона уклала, перебуваючи в «природному стані», має на увазі, що “коли людина погодилась з деякими принципами заздалегідь, то було б справедливо застосувати до неї ці принципи згодом при інших обставинах, коли вона з ними вже не згодна” [68, с. 152].

У реальному суспільстві ніколи не було абсолютної рівності його членів. Призначення «суспільного договору» як раз і полягає в тому, щоб виробити принципи справедливості виходячи з позиції рівності, коли жодна

людина не підпорядкована іншій в силу природних або соціальних обставин.

Вихідною точкою теорії Джона Роулза є не договір, а абсолютна рівність учасників. Відповідно, не має значення, чи мало щось подібне місце в реальності, чи достовірне воно з психологічної точки зору. Важливо лише, чи будуть принципи, обрані в таких умовах, справедливими і чи будуть обрані принципи збігатися з тими, на які вказав Дж. Роулз.

Професор Роулз діє в дусі запропонованого ним методу «уявної рівноваги», тобто гармонізації теорії і інтуїції. Він модифікує своє уявлення про початкову позицію так, щоб з неї слідували принципи справедливості, підкріплені судженнями нашої інтуїції.

«Справедливе» суспільство Джона Роулза чимось схоже на настільну гру. Всі починають в рівному становищі – з однаковою кількістю фішок. До всіх застосовуються однакові правила. Подальше положення гравця залежить виключно від його власного вибору і дій. Тільки ось реальне життя відрізняється від гри в тому відношенні, що далеко не всі фізично здатні розпорядитися своїми фішками, далеко не завжди все залежить виключно від нашого вибору, адже ніхто не застрахований від того, що соціальне потрясіння або нещасний випадок в будь-який момент не змішає наші карти. Це і стало першою з проблем, яку Рональд Дворкін намагається подолати в своїх роботах присвячених теорії справедливості.

Коли нерівність в доходах є результатом вибору, а не обставин, реалізація принципів Джона Роулза веде до несправедливих результатів.

Як сказав Р. Дворкін, будь-яка справедлива схема розподілу ресурсів повинна бути одночасно чутлива до вибору та амбіцій людей і нечутлива до випадкових обставин природного або соціального характеру.

Це і є другою проблемою, яку в своїх роботах, присвячених теорії справедливості, буде прагнути вирішити Рональд Дворкін.

3.3 Теорія справедливості Рональда Дворкіна

Свої основні погляди з питань рівності і справедливості Рональд Дворкін викладає в своїй роботі «Суверенна чеснота: Теорія і практика рівності», «Sovereign Virtue, The Theory and Practice of Equality» [67]. У вступі він зауважує, що багато партій стали прибирати ідеал рівності зі своєї політичної програми, залишаючи долі громадян в руках вільного ринку. Дійшло до того, що “рівність стала вимираючим ідеалом в політиці” [67, с. 1].

Р. Дворкін же вважає, що ми не маємо права повернутися спиною до ідеалів рівності і справедливості. Жоден уряд не є легітимним, якщо він не виявляє рівну турботу до долі всіх своїх громадян, на яких поширюється його влада. Рівна турбота – суверенна чеснота політичної спільноти. Без неї будь-який уряд – всього лише тиранія. Таким чином, коли національні багатства розподілені нерівномірно (як це зроблено в більшості розвинених країн), то рівна турбота ставиться під сумнів.

У своїй роботі Рональд Дворкін пише, що цілі його теорії за своїм духом суперечать політичному лібералізму Джона Роулза в наступному:

1) Дж. Роулз за допомогою такого інструменту як суспільний договір прагне відокремити теорію справедливості від численних думок і перспектив, щодо того, що справедливо, а що ні, і яке життя гідне того, щоб його прожити, а яке – ні. Р. Дворкін же відмовляється від використання суспільного договору і прагне знайти підставу для своїх умовиводів не у загальній згоді, а в загальних для всіх етичних цінностях.

2) принципи справедливості Джона Роулза виключають всякі міркування особистої відповідальності за свої дії, тоді як гіпотетичне страхування, запропоноване Р. Дворкіном, їх всіляко підкреслює [67, с. 185].

Рональд Дворкін виділяє два основні принципи, які лежать в основі його теорії: по-перше, принцип однакової важливості, по-друге, принцип

спеціальної відповідальності. Під першим мається на увазі важливість того, щоб життя людини було, в цілому успішним, а не витрачено даремно. Під другим – той факт, що хоча ми повинні всіляко сприяти успіху людини в житті, остаточна відповідальність за свій успіх лежить тільки на самій людині.

Принцип однакової важливості впливає з того, що Рональд Дворкін називає «суверенною чеснотою» або обов'язком держави проявляти однакову увагу по відношенню до всіх своїх громадян, тобто бути об'єктивною і неупередженою. Принцип спеціальної відповідальності означає, що в тій мірі, в якій обставини життя людини залежать від вибору цієї людини, вона, а не хто-небудь інший, несе за них відповідальність.

“Перший принцип вимагає від уряду проведення таких політичних заходів і прийняття таких законів, які б забезпечили, незалежність людських доль від їх приналежності до певної статі, раси, національності, соціального походження, або наявності у них будь-яких навиків, фізичних чи психічних вад. Другий принцип вимагає від уряду, зробити так, щоб долі людей були наслідком їхнього власного вибору” [67, с. 6].

Як видно з наведеної цитати, вчений прагне виробити таку теорію справедливості, в якій органічно б поєдналися рівність і свобода, колективна і особиста відповідальність, вимоги лівих і правих політичних партій.

Рональд Дворкін виділяє два види дистрибутивної рівності: рівність добробуту і рівність ресурсів. Перший вид передбачає розподіл ресурсів між людьми до тих пір, поки вони не будуть рівні в добробуті. Другий вид пропонує розподіляти ресурси між людьми так, щоб кожен мав однакову частину від всієї сукупності ресурсів суспільства[71].

Дворкін ділить всі концепції рівності добробуту на дві великі частини: теорію станів свідомості і теорію рівності успіху.

До першої входять такі теорії, які стверджують, що “розподіл має зробити так, щоб люди були рівні якомога більшою мірою в певному аспекті або частині їх свідомості” [71].

До другої групи належать такі теорії, в яких “людина вважається благополучною настільки, наскільки вона успішна в реалізації своїх переваг, цілей і амбіцій, таким чином, теорія рівності успіху є видом теорії рівності благополуччя і рекомендує такий розподіл ресурсів, при якому люди будуть однаково успішними” [71].

Однак внаслідок того факту, що побажання людей можна віднести до різних рівнів, то в рамках теорії рівності успіху, також слід виділити ряд субтеорій. Рональд Дворкін спеціально виділяє три види людських переваг:

1) політичні (те, як повинні бути розподілені ресурси і можливості серед інших людей). Перша перешкода, яка виникне при спробі реалізувати теорію успіху, частиною якої є політичні уподобання, полягає в тому, що багато людей можуть віддати перевагу іншій теорії рівності. Як наслідок, ми змушені або зробити неможливе і переконати всіх у своїй правоті, або видати компенсацію тим людям, чії політичні уподобання не були задоволені.

2) безособистісні (бажання, які безпосередньо не зачіпають життя інших людей, наприклад розвиток науки). Р. Дворкін вважає і подібну теорію абсурдною, адже справедливість не може вимагати.

3) особисті (переваги щодо власного життя). Найбільш обмежену теорію успіху (таку, яка враховує виключно особисті переваги) можна, в свою чергу, також розділити на дві: теорію відносного успіху і теорію абсолютного або загального успіху.

Під теорією рівності відносного особистого успіху Рональд Дворкін розуміє таку теорію, в якій “розподіл має бути організовано так, щоб люди були рівні в тій мірі, в якій можуть бути втілені їхні переваги щодо власного життя” [66, с. 28].

Першою складністю на шляху реалізації даної теорії, на думку Р. Дворкіна, є той факт, що люди визначають, наскільки вони були успішні виходячи з того, які ресурси були у них в наявності. Досить часто навіть наші бажання визначаються тим, що у нас вже є, і що ми можемо витратити на їхнє втілення.

Тільки в світлі наших амбіцій, наших намірів, нашого вибору ті чи інші дії можуть бути оцінені, як успішні або ні.

Здавалося б, коли відомі життєві пріоритети, досить легко дізнатися, наскільки людина на даний момент успішна щодо них. Однак, як стверджує Рональд Дворкін, “людина не може сказати, чи було її життя цінним чи ні, просто зіставивши свої цілі зі своїми досягненнями. Вона повинна мати перед очима все своє життя, щоб оцінювати його результати” [67, с. 30].

Дана теорія передбачає, що ми прагнемо зрівняти людей в тому, наскільки вони вважають цінним своє життя в цілому, а не на даний конкретний момент або в якійсь окремій його частині. Наступний уявний експеримент дозволяє професору Дворкіну продемонструвати недоліки даного підходу.

Допустимо, що Джек і Джилл ведуть однаковий спосіб життя і у них в наявності однакові ресурси. Вони обидва повністю здорові і досить успішні. Єдина відмінність між ними – їхні погляди на життя. Джек вважає, що навіть просте, нічим не примітне життя, наповнене повсякденними турботами, є цінним. Тоді як Джилл вважає, що життя, в якому ти не досяг чогось значного, не варте і ламаного гроша. Якщо кожного з них запитати про те, яка на їхню думку, загальна цінність їхнього життя, то Джек оцінить своє досить високо, а Джилл – досить низько.

Різниця між Джеком і Джилл виникає з відмінності їх переконань, а не відмінності їхнього життя. Єдиний спосіб в даному випадку зробити так, щоб різниця в міркуваннях відображала відмінність їх життів, а не переконань, – брати за основу те, що Р. Дворкін називає «обґрунтованим жалем» [44, с. 38], тобто очікування того, що повинно, а не просто могло статися, але з яких-небудь причин, не відбулося.

Отже, дана теорія повинна прагнути зробити людей рівними в тому, про що вони можуть обґрунтовано шкодувати. Однак неможливо шкодувати про те, що повинно було дістатися тобі, але не дісталось, якщо не існує якоїсь концепції, яка б стверджувала, що воно повинно бути твоїм.

Ахіллесовою п'ятою всіх теорій добробуту Рональд Дворкін вважає той факт, що “теорія рівності добробуту вимагає, щоб людина, що любить шампанське, отримувала більший дохід, ніж людина з менш дорогими смаками, оскільки першій необхідно більше грошей, ніж другій, для досягнення однакового з нею рівня добробуту” [67, с. 48].

Р. Дворкін, як і Дж. Роулз, є противником рівності добробуту і утилітаризму, вважаючи за необхідне відокремити справедливу схему розподілу ресурсів від людських очікувань і переваг. Однак автор вважає, що його схема розподілу може більшою мірою брати до уваги амбіції людей і менш схильна до впливу випадкових обставин природного або соціального характеру, ніж схема запропонована Джоном Роулзом.

Теорію рівності ресурсів Рональда Дворкіна також можна розділити на дві частини, які умовно можна назвати «аукціон» і «страхування». Перша покликана забезпечити свободу вибору життєвого шляху, друга – рівність учасників.

Аукціон вважається успішно завершеним, коли всі задоволені результатом і не заздять частці іншого учасника. Якщо хоча б один не задоволений своєю покупкою, аукціон проводиться заново. Р. Дворкін називає це «тестом заздрості» [67, с. 67]. Таким чином, якщо аукціон успішно завершений, то ми отримуємо те, до чого прагнули: реальну рівність учасників, при якій всі відмінності між ними є наслідком несхожості їхніх поглядів і цінностей.

На жаль, тест заздрості працює тільки за умови, якщо всі учасники аукціону рівні, і ніхто з них не має серйозних фізичних або психічних вад. В реальності аукціон провалиться, оскільки деякі з існуючих відмінностей між людьми ніхто з власної волі не вибере.

У деяких випадках гроші можуть компенсувати наявність природних недоліків, однак це можливо далеко не завжди. Ніякі суми грошей не зможуть зробити так, щоб позбавлена зору або розумово відстала людина змогла вести нормальне, в нашому розумінні, життя.

Навіть якщо ми направимо всі ресурси на вирішення цієї задачі, ми не зможемо досягти поставленої мети, а тільки позбавимо всіх інших їхньої частки ресурсів. Таким чином, нераціонально використовувати загальні ресурси, щоб зрівняти становище сторін в аукціоні. Оскільки зрівняти становище учасників аукціону було необхідно саме для того, щоб кожен з них міг втілити в життя свої мрії, то прагнення зрівняти людей в засобах, призведе до того, що ніхто не зможе досягти своїх цілей.

Рішення Рональда Дворкіна нагадує початкову позицію Джона Роулза. Люди за «покровом невідомості» не знають, який лот їм випаде в лотереї природних талантів.

Ті, хто виграв у лотереї талантів, змушені трудитися не покладаючи рук, щоб виплатити страхові внески, які вони придбали на випадок програшу.

Професор Дворкін вважає подібне рішення золотою серединою: з однієї сторони, ми наче не ігноруємо природну нерівність людей, а з іншої, не намагаємося вирівняти людей в тому, в чому їх вирівняти неможливо. Звичайно ж, як і раніше залишаються люди, яких дана схема ставить у невідгідне становище. Таким чином, ми не досягли визначеної мети і не змогли знайти таку систему розподілу ресурсів, яка б не враховувала результати природної і соціальної лотереї, але брала б до уваги побажання самих людей. Однак, як стверджує Р. Дворкін, ця мета була недосяжна з самого початку. Оскільки золота медаль за межами наших можливостей, нам доведеться обмежитися срібною.

Теорія Рональда Дворкіна, на його думку, якраз і є тією, що “на один крок відстає від ідеалу, адже вона є результатом справедливого процесу прийняття рішень, в ході якого з кожним обійшлися як з рівним, і ніхто не займав привілейованого становища” [67, с. 118].

Висновки до розділу 3

Дослідження загальної характеристики права як вищої міри справедливості дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1. Справедливість – це морально-етичне, політико-правове явище, яке забезпечує задоволення всієї сукупності потреб людини, що лежить в основі всього правового регулювання і сприяє прогресу всього суспільства. В історії розвитку політико-юридичної думки навряд чи знайдуться теоретичні уявлення, які заперечують, що справедливість є багатогранною категорією, що включає в себе елементи моральних, етичних, правових і політичних уявлень, що визначають її як найважливіший фактор організації суспільного життя.

2. Основні тенденції справедливості ще у 1970-х роках почав формувати Джон Роулз у своїй праці «Теорія справедливості». Ще й досі науковці, які займаються теорією справедливості, посилаються на Дж. Роулза, підтримуючи, критикуючи чи доповнюючи його. Рональду Дворкіну, як і авторам інших теорій справедливості другої половини ХХ століття, також доводилося враховувати ідейну спадщину професора Роулза.

3. Дж. Роулз прагнув створити загальне, ідеологічно нейтральне вчення про справедливість, яке могло б бути прийняте всіма, незалежно від світогляду. З цією метою він вводить такий метод пізнання етичних феноменів як уявна рівновага. Даний метод вимагає, щоб наші висновки ґрунтувалися на якихось початкових судженнях, але щоб існувала взаємна обумовленість нашої інтуїції і висунутих принципів.

4. Головний принцип теорії справедливості Джона Роулза: нерівність допускається тільки тоді, коли вона йде на користь найменш привілейованим членам суспільства. Р. Дворкін ж відзначав, що коли нерівність в доходах –

результат вибору, а не обставин, реалізація принципів Дж. Роулза веде до несправедливих результатів.

5. Будь-яка теорія справедливості (схема розподілу ресурсів) повинна бути не тільки нечутливою до переваг і недоліків природного та соціального характеру, але й чутливою до вибору людей.

6. Дворкін виділяє дві групи теорій справедливості: теорії добробуту і теорії ресурсів. Перші прагнуть вирівняти людей в їхній задоволеності власним життям. Другі – в матеріальному плані.

7. Виходячи з двох критеріїв, яким повинна відповідати будь-яка теорія справедливості, теорія ресурсної рівності Рональда Дворкіна ділиться на дві гіпотетичні частини: аукціон і страхування.

8. Аукціон всіх суспільних ресурсів на відкритому ринку покликаний забезпечити свободу у виборі життєвого шляху – кожен платить за те, що йому необхідно для реалізації його амбіцій. Страхування (передача частини ресурсів, призначених для покупок на аукціоні в загальний фонд) дозволяє пом'якшити негативний вплив обставин природного та соціального характеру на можливість людини слідувати обраним шляхом.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВЧЕННЯ ПРО ЦІННОСТІ ПРАВА

4.1 Поняття та риси концепту про цінності права

Цінність – термін, який досить широко використовується у філософській, соціологічній, юридичній і навіть художній літературі для визначення значення і ваги для людини певних явищ дійсності.

У зв'язку з тим, що поняття «цінність» є досить об'ємним, робляться спроби класифікувати цінності, тобто створити їх ієрархію. Так, “цінності, втілені у життєдіяльності людей, є чеснотами (розсудливість, мужність, мудрість, справедливість), а втілені у бутті речей та подій – благами” [46, с.276].

“Правові цінності відіграють важливу роль в правовій державі і громадянському суспільстві. Правові цінності стають цінностями держави, вони знаходять закріплення в законодавстві, зобов'язують дотримуватися законів всіх членів суспільства” [9, с.31].

“Вивченням правових цінностей займається аксіологія, філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і структурі ціннісного світу, тобто зв'язку різних цінностей між собою, з соціальними і культурними факторами і структурою особистості” [32, с.31].

На сьогоднішній день дослідження цінностей права є актуальним, оскільки відбувається вдосконалення громадянського суспільства України, його гуманістичної спрямованості.

Проблематика цінності права була визначена як самостійний напрям наукового дослідження на початку другої половини ХХ ст. Аксіологічний підхід до праворозуміння розвивався в умовах тоталітарного впливу ідеології на доктрину. Як стверджує В. Пономарьова, “за радянських часів в юриспруденції умисно не вели мову про правові цінності, адже існував набір

хрестоматійних цінностей соціалістичного суспільства, що були сформульовані в моральному кодексі будівників комунізму” [36, с. 32].

Незалежність та формування власної, вільної від ідеологічного забарвлення, правової системи принесли нові тенденції до розуміння правової аксіології як одного з основних напрямків аксіології — теорії цінностей, теорії всезагальних принципів, що визначають діяльність людини і мотивацію поведінки “Поняття цінності зазвичай використовують для вказівки на людське, соціальне та культурне значення об’єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, осмисленого” .

“Предметом правової аксіології можна визначити проблему розуміння та тлумачення права як цінності, імперативної вимоги, орієнтира. Аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне та ідеологічне значення. Воно дозволяє встановити і закріпити духовні ідеали суспільства. Право як явище з численними ціннісними аспектами потребує застосування ціннісного підходу при його дослідженні. В протилежному випадку виявлення його суті стає ускладненим, не піддається розумінню його специфічна природа як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми” [22, с. 80-86]. “Під цінністю права розуміється його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб, інтересів громадян та їх об’єднань, це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою. Цінність права є багатоаспектною категорією, в якій неможливо чітко визначити межі та елементи структури. Так, типовим є поділ в залежності від концепцій праворозуміння” [32, с. 160-161]. Окремі вчені виділяють категорії цінності об’єктивного та суб’єктивного права [49]. Оптимальним є поділ на такі аспекти цінності права: “а) як явище, сенс якого полягає в реалізації ідеї права (власна цінність права); б) як особливий соціальний регулятор суспільних відносин (інструментальна цінність); в) як здобуток культури людства (історико-культурна цінність)” [19, с. 159-160].

Правові цінності – це те, що має значення для людей в праві. Цінності права повинні класифікуватися за різним критерієм, тому що природа деяких цінностей відрізняється. Виділяють предметні (матеріальні) і суб'єктивні (ідеальні) цінності. До першої категорії належать матеріальні предмети, що володіють корисними властивостями. До другої категорії відносять те, що орієнтує діяльність людини; те, що є ознакою і критерієм оцінювання явищ. Правові цінності відносяться до суб'єктивних.

Одним з критеріїв класифікації правових цінностей є правова традиція. “Цінності права західної правової сім'ї відрізняються від правових цінностей інших правових систем. До того ж особливості тих чи інших правових сімей також впливають на класифікацію правових цінностей” [31, с.64].

Правові цінності завжди відображають конкретні інтереси суспільства, соціальної групи і особистості.

Також правові цінності поділяються за типом правового регулювання. Залежно від цього виділяють цінності конституційного права, приватного і публічного права.

“Конституційні цінності – це ідеї, цілі, принципи та інститути, що утворюються в результаті конституційної правотворчості або здійснення конституційного правосуддя. Вони знаходять закріплення в певних нормативно-правових актах або судових рішеннях конституційного характеру і є керівною основою поведінки великої кількості суб'єктів конституційних правовідносин” [2, с.93].

Конституційні цінності розглядаються як державно-правові орієнтири, нормативно закріплені в конституційних актах. Прикладом служать сама держава і її якісні характеристики (багатонаціональна, правова, демократична, соціальна, права і свободи людини і громадянина, принципи народовладдя, ідеологічної багатоманітності, республіканська форма правління, єдність економічного простору, та ін.).

Право – це система, яка постійно розвивається, яка містить в собі загальнолюдську цінність. Спираючись на цю ознаку, можна класифікувати правові цінності наступним чином:

1) мають на меті закріплення і юридичне забезпечення прав і свобод особистості (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність і т. д.);

2) що впливають з гуманістичної сутності права (гуманізм, свобода, рівність);

3) цінності, що впливають з нормативно-регулятивної суті права (законність і т. д.);

4) такі, що впливають із сутності права, як заходи людської свободи (в процесі життєдіяльності суспільство виробляє систему правил суспільно необхідної, можливої чи бажаної соціальної поведінки, а тим самим і критерії правомірного, неправомірного або несправедливого поводження);

5) впливають із сутності права як нормативно-ціннісного імперативу (з позиції закріплення моральних категорії – добра, боргу, чеснот і т. д.) в загальнообов'язкову конкретну поведінку);

6) спрямовані на формування у громадян позитивного ставлення до права як до загальнолюдського блага (виражені в правовій ідеології, правових ідеях, принципах права) [31, с.65].

Також правові цінності можна поділити на:

1) цінності-принципи, основоположні моделі загального і спеціального характеру. Їх суть полягає в тому, щоб оцінювати правові явища на предмет їх відповідності цінностям права. Цінності-принципи знаходять відображення в конституціях держав;

2) цінності-правила, які виражають за певних умов дозвіл або вимогу вчинити або утриматися від вчинення правомірного або неправомірного вчинку. Цінності-правила містяться в кодексах та інших нормативно-правових актах;

3) цінності-процедури відображають офіційно встановлений, передбачений правилами спосіб і порядок дій в процесі формування правовідносин, розмежований за колом осіб і за видами регульованих відносин.

Критерій «нормативне закріплення» розділяє цінності права на міжнародні та національні цінності.

Також правові цінності поділяють за сферою дії на:

1) правові цінності, як особливе вираження цінностей загального характеру (свобода, справедливість, законотворчість);

2) правові цінності, що визначають глибинні властивості і зміст законів, що регулюють різні сфери життєдіяльності суспільства (законність, легітимність і т. д.);

3) правові цінності, що представляють собою різні соціальні інститути (адвокатура, суд, правоохоронні органи і т. д.).

На думку О. О. Бандури, правові цінності становлять систему. “Головну роль у ній відіграє людське життя, прагнення до нього виражається у гідності та власності, які утворюють діалектичну єдність, похідною від неї є свобода (котра передбачає відповідальність), що обмежується свободою (та відповідальністю) інших. Тому в суспільстві потрібна рівність, але не тільки формальна, а реальна, що враховує внесок кожного до суспільного блага і пільги для тих членів суспільства, які не здатні захистити власні права. Цю реальну рівність можна розуміти як справедливість” [6, с. 22].

“Теорія цінностей представляє собою теоретичне (філософське та соціологічне обґрунтування загального поняття цінностей та пов’язаної з ним групи понять (віднесення до цінності, оцінки, ціннісного відношення), а також обґрунтування проблем, які виникають у зв’язку із ціннісними відношенням людей до явищ дійсності. Таким чином, аксіологічний підхід не обмежується визначенням певних предметів або явищ як цінностей. І в буденному житті, і в науці ціннісний підхід є вираженням нашої зацікавленості у конкретному явищі” [7, с. 20].

Але “найбільша цінність права – не у встановленні заборон, обов’язків, відповідальності, а у запровадженні дозволів, що регламентують соціальну свободу, громадянську активність людей. Саме філологічна сутність змісту слова «право» підтверджує, що воно є: правомочностями, юридичними дозволами (санкціонованими правами і свободами), які надійно й гарантовано забезпечені державно-владними засобами” [7, с. 111].

Таким чином, правові цінності – це основа правильно побудованої правової держави і громадянського суспільства, це цінності, що несуть в собі право на протязі всього його розвитку, вони тісно пов’язані з загальнолюдськими. Багато вчених в першу чергу відносять до правових цінностей свободу, справедливість, рівність, гуманізм.

4.2 Теоретичні основи вчення Р. Дворкіна про цінності

Як вважав Рональд Дворкін, будь-яка сукупність юридичних правил не є правом. Так само, як і будь-який текст не є художнім твором. Як художній твір має більше тексту, так і право має більшу сукупність правил. Ключова відмінність полягає в єдності призначення і сенсу. Це і є той зв’язок, який робить з набору слів твір, а з набору правил – право. Це те, що Р. Дворкін називав цілісністю. Саме єдність призначення і сенсу дозволяє нам вирішити ті судові справи, в яких у нас немає чіткого керівництва правил, тобто подолати прогалини в регулюванні.

У цій теорії є ряд недоліків. З однієї сторони, сенс (цілісність) праву надають моральні цінності і принципи. З іншої, сама логіка права (і судової системи) вимагає, щоб вона давала єдину правильну відповідь.

Рональд Дворкін пише: “Теорію політичної моралі необхідно шукати в більш загальному викладі людських моральних і етичних цінностей, в теорії єдності цих цінностей, а також в теорії об’єктивної істини. Нам необхідна правдоподібна теорія всіх найважливіших політичних цінностей – демократії,

свободи, громадянського суспільства і, звичайно ж, рівності – яка продемонструвала б, як кожна з них впливає з усіх інших, і як всі інші відображаються в ній. Ця теорія повинна вважати рівність не тільки сумісною зі свободою, як цінністю, яку той, хто цінує свободу, буде також цінувати” [67, с.4].

Для того щоб захиститися від своїх численних критиків, науковець змушений перевести дискусію з політико-правового рівня на філософський і звернутися до аксіології або вчення про цінності. Він відроджує старовинну тезу про єдність, незалежність та об’єктивність цінностей, що дозволяє віднести його до числа прихильників об’єктивізму і монізму, і до противників плюралізму і суб’єктивізму.

В якості свого опонента цього разу, Рональд Дворкін обирає Ісайю Берліна, одного з найзнаменитіших прихильників плюралізму нашого часу. Спочатку однією з останніх своїх робіт «Правосуддя для їжаків» він цитує уривок з вірша грецького поета Архілоха, який став відомий завдяки есе І. Берліна: “Лисиця знає безліч речей, їжак знає лише одну, але велику” [56, с.22]. Справедливість і є та велика цінність, яку пізнав їжак, бо саме вона – ключ до розуміння права, політики і моралі, те єдине, що потрібно досягнути.

Дане порівняння служить в якості ключової метафори для філософії. Їжак втілює в собі ідею монізму, згідно з якою якась єдина концепція чи цінність є першоосною, все інше від неї похідним. Лисиця символізує ідею плюралізму, який стверджує, що світ не зводиться до чогось єдиного, а навпаки представляє собою безліч конкуруючих і несумісних починань.

Необхідно зауважити, що наука тяжіє до монізму. Ми все і завжди прагнемо пояснити єдиною причиною, підвести під один закон, назвати одним словом. Неважливо, що вода – складна речовина, що складається з декількох елементів. Ми все одно називаємо її водою. Вся історія виникнення різноманіття тваринного і рослинного світу для нас лише еволюція.

Наука, як і релігія прагне давати правильні відповіді. Сама природа правильної відповіді передбачає, що вона може бути тільки одна. Тим вона і відрізняється від думок, яких може бути безліч. Правильна відповідь – це єдина відповідь, що містить єдине вірне пояснення.

При всьому цьому, одна правильна відповідь не може суперечити іншій правильній відповіді. Ця вимога «закону протиріччя», згідно з яким “два несумісних один з одним судження не можуть бути одночасно істинними, принаймні одне з них обов’язково помилкове”, бо “протиріччя руйнують думку, ускладнюють процес пізнання” [24, с. 13]. Тобто відповідь на всі питання має бути єдиною.

Незважаючи на всі свої теоретичні переваги, монізм несе певну небезпеку, якої позбавлений плюралізм. Всі авторитарні й тоталітарні режими, в тій чи іншій мірі тяжіють до моністичної філософії. Плюралізм завжди був природним союзником терпимості і лібералізму. Найвідомішим прихильником плюралізму ХХ століття був Ісайя Берлін. На критиці вчення про цінності якого і побудував свою аксіологію Рональд Дворкін.

У центрі філософії І. Берліна – усвідомлення нескінченного розмаїття і складності реального світу, яку ми можемо тільки почати розуміти, але ніколи не зрозуміємо повністю.

Ісайя Берлін, слідом за такими філософами, як Вільгельм Дільтей, Генріх Ріккерт, а також Вільгельм Віндельбанд, наполягав на розмежуванні природних і гуманітарних наук, або наук про природу і наук про дух. Він вважав, що філософія є не просто наукою наук, а наукою про ненаукове тобто вченням про речі, які не можуть бути об’єктом емпіричного знання.

І. Берлін не вважав природничі науки зразком того, яким має бути знання, до якого, як до недосяжного ідеалу, повинні прагнути гуманітарні науки. Він вважав, що перші відрізняються від останніх не тільки предметом, а й методом вивчення. Цілком очевидно, що гуманітарні науки вивчають світ людей, тобто суспільство, а природні – фізичний світ, тобто природу.

Ісайя Берлін вважає, що підходи до вивчення двох світів різняться, оскільки відрізняється ставлення між об'єктом і суб'єктом вивчення в кожному випадку. Природу ми вивчаємо зовні, а суспільство – зсередини. У гуманітарних науках сам спосіб мислення вченого, його життя є об'єктом його вивчення. Природничі науки навпаки, прагнуть до об'єктивності і неупередженості.

Природничі науки намагаються нічого не приймати на віру, ставлячи на перше місце факти, свідчення і результати дослідів, а здоровий глузд – на друге. У гуманітарних науках все навпаки. Щоб вивчити життя людини, необхідно почати з розуміння інших людей, яке неможливе без розуміння їхніх почуттів і мотивів.

Інша відмінність природних і гуманітарних наук полягає, на думку І. Берліна в тому, що перші прагнуть сформулювати загальні закони, які дозволяють дати пояснення цілого класу феноменів, тоді як другі звертають увагу на індивідуальні особливості, те що відрізняє явисьє чи подію від всіх інших. Природничі науки вивчають закономірності і подібності, а гуманітарні – аномалії і відмінності. У фокусі природничих наук – загальне, а у гуманітарних наук – індивідуальне.

У своїй роботі «Історична неминучість» Ісайя Берлін критикує концепцію детермінізму, а також ідею історичної неминучості. Згідно з першою люди не є вільними, а їхні дії і думки зумовлені силами поза їхнім контролем. Зміст другої в тому, що хід історії не може бути змінений, все трапляється тому, що це повинно було трапитися. Особливо його обурювала позиція, згідно з якою, історією керують сили, які непідвладні людині.

І. Берлін стверджував, що ідея історичної неминучості не є необхідним наслідком відомих фактів, а виразом психологічної потреби у визначеності, а також прагненням звільнитися від відповідальності. Ця ілюзія неминучості викликана тим, що ми не ставимо себе на місце наших предків, але дивимося на їхні дії з висоти власного часу, коли відома правильна відповідь на питання, хто стане переможцем, а хто переможеним.

«Ціннісний плюралізм» можна назвати визначальною ідеєю всієї філософії Ісайї Берліна. Він визначав етичне судження як “систематичне дослідження відносин людей до інших людей, понять, інтересів, ідеалів, на яких будуються взаємини людей, а також до систем цінностей, які лежать в основі цілей їхнього життя, до переконань про те, як варто прожити життя, ким має бути людина, і що він або вона повинні робити” [54, с.2-3]. Так само як і філософія І. Берліна, його етика будується на його вірі у важливість понять і категорій в житті людей, особливо, таких як цінності.

Ісайя Берлін поділяє позицію Іммануїла Канта і Девіда Юма, згідно з якою цінності не можливо виявити в світі, як складові частини всесвіту, або вивести з природного порядку. Цінність – це те, що створює людина, а не природа. Тобто, найвищою цінністю є сама людина. Таким чином, про ідеї і вчинки варто судити за тим впливом, який вони чинять на людей.

І. Берлін вважав, що справжніх цінностей багато, і їхні вимоги можуть суперечити одна одній.

На його думку, плюралізм і лібералізм об’єднує те, що вони обидва надають великого значення свободі вибору. Одним із наслідків плюралістичної парадигми є визнання відсутності єдиної правильної відповіді. Відсутність правильної відповіді означає наявність декількох суперечливих одна одній думок. Сама ідея конфлікту позицій передбачає необхідність вибору між ними. Ми не тільки визначаємо, яким буде наш вибір, але і визначаємося нашим вибором, що в свою чергу, робить вибір невід’ємною частиною людської природи. Адже саме здатність вибирати робить нас особистістю, з моральної точки зору.

Однак, з точки зору плюралізму, в разі конфлікту цінностей, немає правильного і неправильного вибору. Немає якоїсь вірної моделі або стандарту того, як люди повинні думати і діяти. Таким чином, плюралізм для І. Берліна є головним аргументом на захист свободи вибору.

При цьому не варто забувати, що для Ісайї Берліна, людина є джерелом і творцем всіх цінностей. А тому “необхідно всіляко намагатися уникати

нанесення шкоди собі або іншим. Таким чином, в ситуації конфлікту цінностей варто уникати радикальних рішень, які можуть призвести до страждань або завдати шкоди, і прагнути прийти до компромісу. І хоча зіткнення цінностей неминуче, негативних наслідків можна уникнути, якщо не впадати в крайнощі” [54, с.17-18].

Він прекрасно усвідомлював, що необмежена свобода може вступити в конфлікт з вимогами рівності, законності і справедливості. А тому необхідно шукати компроміс і підтримувати баланс між різними цінностями. “Іноді доводиться жертвувати свободою, щоб захистити слабких від свавілля сильних” [53, с.214-215].

Питання про множинність або єдність цінностей і питання про їхню об’єктивність чи суб’єктивність, з точки зору логіки, не тотожні. Однак в літературі вони досить часто збігаються. Співпадуть вони і у Рональда Дворкіна.

Плюралізм, який повинен був стати непорушним фундаментом для лібералізму, стає для нього троянським конем. Адже плюралізм стверджує, що ті цінності, які лежать в основі лібералізму (наприклад, невід’ємні права людини) не тільки не універсальні, але нічим не кращі ціннісних установок будь-якого тоталітарного або фашистського режиму. Багато дослідників стверджують, що якби теза плюралізму цінностей була вірною, то нам довелося б відмовитися від лібералізму, принаймні в його традиційній формі.

4.3 Аксіологія Рональда Дворкіна та її значимість для правової системи України

Для того щоб довести можливість єдиної правильної відповіді Рональд Дворкін «перекручує» багато ідей і концепцій, викладених в роботах Ісайї Берліна, не просто спростовуючи багато його аргументів, але беручи їх собі на допомогу. Критикуючи І. Берліна, Р. Дворкін одночасно доводить не тільки єдність, але й об’єктивність цінностей, обидва постулати, які необхідні

йому для того, щоб показати можливість єдиної (монізм) правильної (об'єктивізм) відповіді в праві.

Професор Дворкін в своїй роботі досить скрупульозно слідує за логікою філософії І. Берліна. Він практично слово в слово переказує принципи поділу гуманітарних і природничих наук, а також згадує тезу Д. Юма про причинність. Тільки він все це використовує для доказу тез, прямо протилежних тим, які висував Ісайя Берлін.

Щоб довести постулат про можливість єдиної правильної відповіді Рональд Дворкін захищає чотири основні тези про цінності і ціннісні судження (до числа яких, з його точки зору, входять судження морального, політичного і правового характеру):

1. Незалежність/самостійність цінностей і ціннісних суджень. Р. Дворкін стверджує, що істина або хибність таких суджень встановлюється без будь-якого зв'язку з дослідженнями, тобто вони не можуть бути підтверджені або спростовані науковими фактами.

2. Об'єктивність цінностей і ціннісних суджень. На думку філософа, питання вибору цінностей носить не суб'єктивний, а об'єктивний характер.

3. Інтерпретивний характер цінностей і ціннісних суджень. Він підкреслює необхідність тлумачення для встановлення справжнього значення тієї чи іншої цінності в конкретній ситуації.

4. Єдність цінностей та ціннісних суджень. Р. Дворкін вважає, що цінності не протистоять, а доповнюють одна одну.

Рональд Дворкін стверджує, що “єдина причина вважати, що якась істина лежить в основі ваших моральних суджень, – це самостійна віра в те, що ці судження правдиві” [61, с.78].

Автор повертає з забуття критику причинності Девіда Юма, згідно з якою “відношення між причиною і дією не може бути виведено ні інтуїтивно, ні шляхом логічного доказу. У тому, що в одиничному випадку одне явище передує іншому, немає підстав для необхідного висновку, ніби попереднє явище – причина, а наступне – її дія. Якщо справа йде таким чином, то слід

сказати, що підставою всіх наших висновків, що стосуються відносин причини і наслідків, є досвід” [4, с. 514].

Р. Дворкін інтерпретував ідею Д. Юма, але вже не як скептичну, а як черговий доказ незалежності морально-етичних (ціннісних) суджень від науки: “Прийнято вважати, що шотландський філософ Девід Юм стверджував, ніби ніякі відкриття емпіричного спрямування про світ, історію, природу матерії або людину не можуть вказувати на те, що має бути, без припущення про належне” [61, с.17].

Рональд Дворкін визнає, що запропонований ним принцип незалежності цінностей вимагає того, щоб цінності виходили з інших цінностей, що в свою чергу, призводить до замкненого кола в доказі. Однак, на його думку, в даному випадку це не є проблемою, оскільки всього лише вказує на той факт, що цінності існують, причому незалежно від філософії або науки. І справді, “одні судження наукового характеру також впливають з інших суджень наукового характеру, і всі не вважають це недоліком, а одним з головних достоїнств наукової думки в цілому. На думку Дворкіна, проблема полягає в тому, що наша аксіологія розвинена в набагато меншій мірі, ніж наука. Тому немає нічого дивного, що коли розмова заходить про істину, наука набагато швидше приходить на думку, ніж аксіологія” [60, с.9].

Все перераховане вище дозволяє Рональду Дворкіну вважати, що цінності і ціннісні судження (а до їх числа він відносить питання морального, політичного і правового характеру) самостійні, тобто не залежать ні від чого, крім інших ціннісних суджень. Але виникає закономірне питання, якщо мораль, право і політика самостійні, і наука також, то як же ми можемо визначити, коли наші моральні, політичні та правові судження істинні, а коли – ні? Це підводить нас до другої тези об’єктивності цінностей і ціннісних суджень.

Якби ціннісні судження не були б об’єктивними, вони не могли б бути істинними або помилковими. Стало б неможливо говорити про їх єдність. Етичні переконання були б лише справою смаку.

Учений відстоює точку зору, згідно з якою судження про цінності можуть бути істинними або помилковими. Для того щоб зрозуміти в чому нестандартність даного підходу, потрібно згадати, що більшість вважає, ніби цінності суб'єктивні і їх вибір залежить від уподобань кожної людини. Відповідно, якщо немає «об'єктивних» цінностей, то не може бути і істинних або помилкових ціннісних суджень.

Для Р. Дворкіна абсурдна сама думка, що наші моральні переконання можуть бути всього лише вираженням наших бажань, уподобань або емоцій. Йому здається неймовірним навіть те, що хтось може думати подібним чином.

Виникає ще одне питання, як можуть цінності і ціннісні судження бути одночасно самостійні (незалежні від емпіричних суджень) і об'єктивні (істинні або помилкові)? Здавалося б, можливий лише один з двох варіантів, або вони є незалежними і суб'єктивними, або ж залежними і об'єктивними. Вирішити це питання філософу дозволяє його третя теза про інтерпретивний характер цінностей і ціннісних суджень.

По-перше, Рональд Дворкін стверджує, що метою акта тлумачення є встановлення правди щодо об'єкта тлумачення. По-друге, він вважає, що будь-яке тлумачення одночасно є оцінюючим судженням. Причому, з одного боку, дається оцінка об'єкта тлумачення, а з іншого, оцінка самого акту тлумачення.

Він проводить межу між тлумаченням і методами наукового пізнання. Перше є ціннісно-орієнтованим, – тобто тлумачення вважається успішним і вірним тоді, коли воно якнайкраще втілює якусь цінність або стандарт, який закладений в традицію, до якої належить дане тлумачення. Наука, з його точки зору, ціннісно-нейтральна, а тому успіх і істинність її теорій не залежать від того, наскільки вони відповідають стандартам тієї чи іншої традиції наукової думки.

В основі морального пізнання, на відміну від наукового пізнання лежить тлумачення, що служить ще одним способом розмежування сфер

науки і моралі. Це стало можливо завдяки тому, що більшість центральних понять в моралі (такі як борг, відповідальність і справедливість) є інтепретивними. Поняття, протилежні інтепретивним, автор називає «критеріальними» [61, с.166].

Рональд Дворкін вважає абсурдним будь-яку спробу дати ціннісно-нейтральне пояснення інтепретивних понять. Для нього “будь-яка дефініція добра, блага або справедливості є насправді не тільки тими діями, що вони собою являють, але моральною інтепретацією того, якими вони повинні бути”[61, с.170].

Які закономірності і зв'язки помічають люди, які з них можуть здатися їм переконливими, залежить від того, де і як вони росли і виховувалися. Якби процес соціалізації проходив для них інакше, то і запропоноване ними тлумачення було б іншим.

Саме інтепретація є тим, що дозволяє людям виконувати свої обов'язки. Людина зобов'язана діяти у відповідності зі своїми моральними переконаннями. Тлумачення дозволяє визначити, що ж насправді вимагають абстрактні і часто безсистемні етичні норми в конкретній життєвій ситуації. Зрозуміти твір мистецтва, означає дати йому таке тлумачення, яке пояснить, як окремі його частини підвищують його загальну цінність. Тлумачити закон, значить пояснити значення окремих його статей з точки зору цінностей, притаманних системі права в цілому.

Значення будь-чого не зафіксовано раз і назавжди, воно народжується кожен раз заново в процесі тлумачення. Їх «суть» постійно тлумачиться так, як ми вважаємо за потрібне. Вони подібні до порожніх коробок, вміст яких змінюється в залежності від наших потреб.

Призначенням акта тлумачення є пошук справжніх моральних суджень. Однак ні про яку істинність не може йти мова, якщо ці судження один одному суперечать. Це спонукає Рональда Дворкіна відстоювати тезу єдності цінностей. Цей принцип означає, що всі наші моральні переконання і цінності утворюють єдине ціле, систему, в якій кожна «справжня» цінність

передбачає і передбачається кожною іншою, а не як вважав Ісайя Берлін, конфліктує з ними.

Найкраще тлумачення – це те, яке забезпечує взаємну обумовленість або єдність цінностей. Виходить, що істинність морального судження залежить від того, наскільки переконливо його можна вписати в систему інших моральних суджень, істинність яких вже не піддається сумніву.

Рональд Дворкін прагне запропонувати таке тлумачення основних етичних, моральних і політичних понять, яке дозволило б продемонструвати ілюзорність нібито існуючих між ними протиріч і на конкретних прикладах довести тезу єдності цінностей.

Одним з найважливіших понять в етиці є ідея гідного життя. Жити гідно означає жити так, щоб те, що ти бажаєш, варто було того, щоб його бажати. Однак жити гідно не означає бути успішним, адже можна чинити правильно і при цьому терпіти невдачі в справах та роботі. І навпаки, бути успішним, не означає, що ти живеш гідно, адже твій успіх може бути результатом підлості, обману або зради.

Жити з гідністю означає мати самоповагу і бути щирим. Під щирістю, в даному випадку, розуміється прийняття відповідальності за власні моральні переконання і готовність понести покарання за свої вчинки, які здійснені відповідно до них. Рональд Дворкін використовує термін «authentic», що можна перекласти як справжній або достовірний. Самоповага означає, що ми визнаємо об'єктивну цінність власного життя і необхідність жити гідно. Оскільки цінність гідного життя об'єктивна, визнання важливості гідного життя для себе, означає визнання важливості гідного життя для інших. Однак власне гідне життя для нас буде суб'єктивно важливішим гідного життя інших. Ми просто не проявляємо стільки ж інтересу до чужого життя, скільки проявляємо до власного. Прожити життя гідно – етичний обов'язок кожної людини. Проте, ми самі є тими людьми, у яких найбільше можливостей вплинути на власне життя. Отже, перш за все ми, а не хтось інший, несемо відповідальність за те, щоб прожити своє життя гідно.

Рональд Дворкін стверджує, що в даному випадку ми маємо справу з уявним конфліктом двох принципів: принципом однакової важливості (рівна об'єктивна важливість життя кожної людини) і принципом відповідальності (кожен несе відповідальність за власне життя).

Перший принцип вимагатиме того, щоб ми розділили всі свої ресурси з іншими людьми на рівних, тому що їхнє життя настільки ж важливе, як і наше власне. Другий – залишили все собі, оскільки власне благополуччя – наш прями́й обов'язок. Вчений стверджує, що конфлікт принципів вирішується не за допомогою компромісу, а за допомогою знаходження такого їхнього тлумачення, яке буде означати одночасне повне виконання вимог обох на практиці.

Єдність цінностей стає реальністю в той момент, коли людина знаходить спосіб діяти так, щоб з одного боку, віддавати належне важливості життя інших людей, а з іншого, не забувати про відповідальність за своє власне життя.

Україна проголошена правовою державою згідно Конституції [1, с.6]. Конституція як Основний закон держави фіксує первинні, основні суспільно-політичні цінності: життя, свободу, рівність, справедливість, честь і гідність та розвиває їх у похідних, інструментальних цінностях, які мають вигляд юридичних прав і свобод особи в її індивідуальних і колективних проявах, а також демократії, верховенства права тощо.

Як головні гуманітарні цінності сучасності, свобода та права людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності української держави, яка згідно Конституції, відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Безперечно, ця стаття (ст. 3) Конституції України [1, с.6] є фундаментом того суспільного й державного ладу, що закріплюється Конституцією, вона задає тон усім наступним конституційним приписам, які відображають реальний або бажаний стан людини в українському

суспільстві, регулюють її відносини з державою, визначають їхні взаємини, спрямовують політику, діяльність держави.

Відносячи життя, здоров'я, недоторканість і безпеку людини до найвищої цінності суспільства, конституція у такий спосіб ніби ієрархізує потреби людини, а тим самим – й її права та свободи, які цими потребами зумовлюються та покликані забезпечувати їх задоволення [39, с.57].

Конституція України, з одного боку, фіксує та гарантує найважливіші суспільно-політичні та особисті цінності, а з іншого, сама є найважливішою цінністю.

Отже, аксіологічний аспект права в сучасних умовах полягає у тому, що право як соціальний інститут залишається гарантованим носієм свободи людей, визначником її меж, а головне – способом її перетворення на творчу, цілеспрямовану суспільну активність, мета якої – реалізувати основоположні цінності й ідеали сучасної цивілізації.

Висновки до розділу 4

Дослідження основних засад вчення про цінності права дозволило сформулювати такі основні висновки та пропозиції:

1.Цінність – термін, який досить широко використовується у філософській, соціологічній, юридичній і навіть художній літературі для визначення значення і ваги для людини певних явищ дійсності.

2.Правові цінності – це основа правильно побудованої правової держави і громадянського суспільства. Правові цінності – це цінності, що несуть в собі право на протязі всього його розвитку. Правові цінності тісно пов'язані з загальнолюдськими. Багато вчених в першу чергу відносять до правових цінностей свободу, справедливість, рівність, гуманізм. Вивченням правових цінностей займається аксіологія, філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і структурі ціннісного світу, тобто зв'язку

різних цінностей між собою, з соціальними і культурними факторами і структурою особистості.

3. Однією з вразливих сторін вчення Рональда Дворкіна про право було те, що воно не могло пояснити, якою буде правильна відповідь при вирішенні справи суддею, якщо вона є результатом вибору між декількома однаково важливими для права принципами. Для того щоб захиститися від своїх численних критиків, Р. Дворкін змушений перевести дискусію з політико-правового рівня на філософський і звернутися до аксіології або вчення про цінності. Він відроджує старовинну тезу про єдність, незалежність та об'єктивність цінностей.

4. В якості свого опонента цього разу, Рональд Дворкін обирає Ісайю Берліна, одного з найзнаменитіших прихильників плюралізму нашого часу, на критиці вчення про цінності якого він і побудував свою аксіологію.

5. У центрі філософії І. Берліна – усвідомлення нескінченного розмаїття і складності реального світу, яку ми можемо тільки почати розуміти, але ніколи не зрозуміємо повністю. Він наполягав на розмежуванні природних і гуманітарних наук, або наук про природу і наук про дух. Відмінність гуманітарних наук від природних, на думку Берліна, полягає в тому, що перші вивчають світ виходячи з неповторності кожного досліджуваного ними явища.

6. Ісайя Берлін вважав, що прагнення до єдиної правильної відповіді є наслідком нашої психологічної потреби в визначеності, що світ різноманітніший від тих абстракцій, до яких ми намагаємося його звести. Також він стверджував, що цінностей безліч, що вони несумісні, і знаходяться в постійному конфлікті між собою.

7. Для доказу можливості єдиної правильної відповіді при здійсненні правосуддя, Рональд Дворкін змушений спростувати вчення Ісайї Берліна про ціннісний плюралізм, висуваючи тезу про незалежність, об'єктивність, інтерпретивність і єдність цінностей і ціннісних (етичних) міркувань, що ставить його на сторону монізму.

8. На думку Р. Дворкіна будь-який потенційний конфлікт між цінностями не може стояти на шляху їх єдності, оскільки він є всього лише проблемою коректної інтерпретації.

ВИСНОВКИ

Англо-американська юриспруденція пройшла абсолютно особливий шлях розвитку, на більшій частині якого домінували природно-правові концепції у формі доктрини «загального права». Їхня особливість пов'язана з тим, що джерело права бачили не в законах або прецедентах, в правилах чи нормах, а в вічних принципах, гнучкість яких дозволяла знайти правильну відповідь для кожного конкретного випадку.

На зміну концепціям природного права прийшов юридичний позитивізм. Популяризацію якого в англо-американській традиції прийнято пов'язувати з ім'ям Джона Остіна, який створив вчення про «позитивне право». Який бачив право як сукупність наказів суверена, виконання яких забезпечується санкціями.

Прихильний Рональду Дворкіну варіант юридичного позитивізму був викладений в роботах Герберта Гарта. Який у своїх доводах виходить з висновків аналітичної лінгвістичної філософії, для якої властивий системний підхід. Право для нього – це система первинних і вторинних правил, найважливішим з яких є правило визнання, під яким Г. Гарт розумів емпірично встановлений факт. Правило визнання дозволяє відрізнити правові стандарти від неправових за формою, а не за змістом. Герберт Гарт вважав, що суддівський розсуд в силу невизначеності мови не тільки неминучий, але й навіть бажаний в будь-якій правовій системі, що це та ціна, яку ми платимо за використання загальних термінів.

Рональд Дворкін виступив з критикою юридичного позитивізму, давши нове життя багатьом класичним ідеям доктрини загального права. Він стверджував, що правило визнання Герберта Гарта не здатне ідентифікувати такий ключовий елемент правової системи, як принципи. Без них правосуддя в складних справах стає правотворчістю. Однак, якщо правила визначаються за формою, принципи можна визначити тільки за змістом, з чим правило визнання Гарта впоратися не може.

Професор Дворкін вважав, що юридичні судження інтерпретивні, тобто поєднують в собі елементи як опису, так і оцінки. А тому право невіддільне від моралі. Суддя при вирішенні конкретної справи, всіма існуючими правилами своєї юрисдикції має дати таке тлумачення, яке показало б їх в найбільш привабливому світлі, як частину єдиної теорії права.

Подібний підхід до розуміння права вимагає єдності ціннісних установок, що в свою чергу, не можливо в суспільстві, яке підтримує плюралізм ціннісних орієнтирів. Вчений вважав, що конвергенція ціннісних установок в багатополлярному суспільстві можлива в рамках теорії справедливості.

У цьому Рональд Дворкін слідує за Джоном Роулзом, переймаючи багато його прийомів, аргументів і завдань. Зокрема, він адаптує для своїх цілей метод уявної рівноваги, що вимагає досягнення взаємної обумовленості наших інтуїцій і принципів.

Вслід за Дж. Роулзом, Р. Дворкін використовує для обґрунтування своєї теорії справедливості модель суспільного договору, вважаючи, що принципи розподілу ресурсів, обрані людьми за «покровом невідомості», тобто в ситуації, коли ніхто не може розраховувати на природні чи соціальні переваги, є справедливими.

На думку науковця, будь-яка теорія справедливості (схема розподілу ресурсів) повинна бути не тільки нечутлива до переваг і недоліків природного і соціального характеру, але й чутлива до вибору людей. У цьому він бачив недолік теорії Джона Роулза: коли нерівність в доходах – результат вибору, а не обставин, реалізація принципів Дж. Роулза веде до несправедливих результатів.

Виходячи з двох критеріїв, яким повинна відповідати будь-яка теорія справедливості, теорія Рональда Дворкіна ділиться на дві частини: аукціон і страхування. Аукціон всіх суспільних ресурсів на відкритому ринку покликаний забезпечити свободу у виборі життєвого шляху – кожен платить за те, що йому необхідно для реалізації його амбіцій. Страхування (передача

частини ресурсів, призначених для покупок на аукціоні в загальний фонд) дозволяє пом'якшити негативний вплив обставин природного та соціального характеру на можливість людини слідувати обраним шляхом.

Запропонована Р. Дворкіном мета для теорій справедливості: враховувати вибір людей (свобода) і не враховувати природні і соціальні обставини (рівність), – не може бути повністю досягнута. Чим більше ми прагнемо врахувати побажання людей, тим більше ми незаслужено караємо тих, хто став жертвою природних або соціальних обставин і навпаки.

Свобода і рівність завжди знаходяться в конфлікті один з одним. Будь-яка схема справедливого розподілу ресурсів буде в кінцевому результаті порушена можливістю їхнього вільного обігу.

Конфлікт принципів і ціннісний плюралізм порушують теорію Рональда Дворкіна. Вони суперечили з його концепцією єдиної правильної відповіді. Ісайя Берлін, один з головних прихильників плюралізму в ХХ столітті, вважав, що прагнення до єдиної правильної відповіді є наслідком нашої психологічної потреби в визначеності, що світ набагато різноманітніший від тих абстракцій, до яких ми намагаємося його звести. І. Берлін стверджував, що цінностей безліч, що вони безмежні, і знаходяться в постійному конфлікті між собою.

Для підтвердження можливості єдиної правильної відповіді при здійсненні правосуддя, Р. Дворкін змушений зайняти протилежну по відношенню до плюралізму позицію ціннісного монізму. Він сформулював тезу незалежності, об'єктивності, інтерпретативності та єдності цінностей і ціннісних суджень.

Учений вважає, що цінності не можуть вступати в конфлікт, тому що не мають постійного значення, яке могло б у одних цінностей бути несумісним з природою інших. Їх зміст постійно тлумачиться так, як це необхідно в конкретній ситуації. Тому усунення будь-якого конфлікту цінностей – всього лише питання їхнього правильного тлумачення.

Теорія інтерпретації Рональда Дворкіна покликана довести можливість єдиної правильної (а значить, об'єктивної) відповіді, фактично є новою формою суб'єктивізму. Його тези про незалежність, а також інтерпретивний характер цінностей і ціннісних суджень захищають його теорію від будь-якої критики, що виключає можливість її фальсифікації. Це в свою чергу, не дозволяє розглядати концепцію Р. Дворкіна як наукову теорію, а лише як ідеологічне обґрунтування боротьби за громадянські права у США в ХХ столітті.

Теза теорії Рональда Дворкіна про втрату необхідності вибору між цінностями, та твердження, що завжди існує таке тлумачення, яке може органічно їх поєднати, робить його концепцію придатною лише для країн з розвинутою економічною системою. Заперечення ним необхідності вибору між цінностями призводить також і до знецінення цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – с. 141.
2. Алексеев А. П. Ценности в российском конституционном праве / А. П. Алексеев // Вестник Волгоградской академии МВД России. – Волгоград. – 2015. – №1 (32).
3. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1971. — 223 с.
4. Антисери Д. и Реале Дж.: Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье (1-2) / В переводе и под редакцией С. А. Мальцевой – «Издательство Пневма», С-Петербург, 2003, 688 с
5. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28-29 листопада 2008 року). – Львів: Край, 2009. – 336 с.
6. Бандура О.О. Системний характер загальнолюдських та правових цінностей / О.О. Бандура // Актуальні проблеми філософії права. Правова аксіологія : матеріали міжнародного «круглого столу» (9 грудня 2011 р.) – О.: Фенікс, 2012.– 272 с.
7. Бандурка О. О. Єдність цінностей та істини у праві / О.О. Бандурка. – Київ: Вид-во НАВСУ, 2000. – 200 с.
8. Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А Григорьева. и В. Седельника; Общая ред. и предисл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
9. Белинова А. А. Ценность права и ценности в праве / А. А. Белинова, В. Е. Фомин // Вестник Омской академии МВД России. – Омск. – 2012. – № 1 (44).

10. Брижко В. М. Філософія права: герменевтика в сфері інформаційного права / В.М. Брижко // Правова інформатика. – 2014. – № 1. – С. 18–22.
11. Варыгин Д. В. Проблема понимания в современной герменевтике / Д. В. Варыгин // Российский гуманитарный журнал. – 2012 – Т. 1 – № 1 – С. 67–72.
12. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права / А. Я. Вышинский. – М., 1990.– 419 с.
13. Гадамер Г. -Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори: Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – С. 110.
14. Дворкин Р. О правах всерйоз / пер. з англ. Макеева Л. Б. – М.: «Российская политическая энциклопедия»(РОССПЭН) 2004. – 392 с.
15. Дворкин Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкин ; пер з англ. А. Фролкін. — К. :Основи, 2000. — 519 с.
16. Дільтей В. Виникнення герменевтики. – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/diltej.html>
17. Деревесников А. В. Справедливость как принцип права (историко-теоретический аспект): дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. В. Деревесников. – Кострома, 2005. – 155 с.
18. Дробышевский С. А. История политических и правовых учений: основные классические идеи : учебное пособие / С. А. Дробышевский. – 3-е изд., доп. – М. : Норма, 2018. — 688 с.
19. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
20. Зорькин В. Д. Социология права: учеб. пособие. – под ред. В. М. Сырых. – М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2001. – 480 с.
21. Кузьминець О., Калиновський В. Історія держави і права України / В. Калиновський, О. Кузьминець. – 2-е вид. доповнене.– К.: Україна, 2002.– 427 с.

22. Карась А. Г. Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура» / А. Г. Карась // *Держава і право*. — 2011. — Вип. 52. — с. 80-86
23. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. — 3-тє вид. — Л.: Новий світ-2000, 2007. — 584 с.
24. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика: учебник для юридических вузов / под ред. проф. В. И. Кириллова. — Изд. 6-е, перераб. и доп. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 240 с.
25. Козлихин И. Ю. Позитивизм и естественное право / И. Ю. Козлихин // *Государство и право*. — 2000. — № 3 — С. 5–11.
26. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ вищ. навч. закл. — 3-є вид., змін. й доп. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд.) — Тернопіль: Екон. Думка, 2016. — 420 с.
27. Кравчук М. В. Теорія держави права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.В. Кравчук. — Вид. 3-є, переробл. й доповн. — Тернопіль: ТНЕУ, 2016. — 524 с.
28. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Авт-упоряд. М.В. Кравчук. — К: Атіка, 2003. — 288 с.
29. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. — К.: Книга, 2005. — 278 с.
30. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія / А. Ф. Крижанівський. — О., 2006. — 190 с.
31. Михайлов С. В. Правовые ценности и их классификация // *Актуальные проблемы современной науки*. — 2010. — №3. — С. 62-67.
32. Михайлов С. В. К вопросу об определении категории «правовая ценность» / С. В. Михайлов // *Вопросы гуманитарных наук*, 2010. — № 3 (47). — С. 161-166.

33. Младенович М. Об идее справедливости и ее реализации / М. Младенович // Гуманитарное знание: теория и методология. – 2009. – №3. – С. 43-50.
34. Петришин О. Конфлікт та співробітництво як соціальне середовище права / О. Петришин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – № 3. – С.24-34.
35. Поляков А. В. Общая теория права: учебник / А. В. Поляков, Е. В. Тимошина. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 863 с.
36. Пономарева В. П. Правовые ценности как феномен юридической антропологии / В. П. Пономарева // Право: история, теория, практика. Сборник статей и материалов. – Брянск: Изд-во БГУ, 2006. – С. 14-38
37. Потапова О.А. Принципы гражданского права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / О.А. Потапова. – Ульяновск, 2002. – 172 с.
38. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 2001. – 832 с.
39. Рабінович П. Філософія прав людини у Конституції України // Юридический вестник. – 1997. – № 2. – С. 57 – 60.
40. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер ; пер. з фр. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.
41. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз [пер. з англ. О. Мокровольський] – К. :Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001–822 с.
42. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручн. / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
43. Теория права и государства: учебник / В. С. Афанасьев [и др.]; под ред. В. В. Лазарева. – М.: Новый Юрист, 1997 – 432 с.
44. Теория государства и права: учебник / В. К. Бабаев [и др.]; под ред. В. К. Бабаева. – М.: Юристъ, 2002. – 592 с.

45. Філософія: навчальний посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Вікар, 2001 — 457 с.
46. Філософія права: Навчальний посібник/ За ред. Костицького М. В., Чміля Б. Ф.; М-во освіти України; Нац. Академія внутрішніх справ. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 333 с.
47. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. — Том I. Основы: Пер. с нем. — М.: Междунар. отношения, 2000.— 480с.
48. Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах. — М., 1966.
49. Черних Є. М. Цінність об'єктивного і суб'єктивного права // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 29. — К.: Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України, 2005— С. 89 — 95.
50. Чурносков И. М. Правовая концепция Р. Дворкина : диссертация кандидата юридических наук 12.00.01 — теория, история права и государства; история учений о праве и государстве / И.М. Чурносков. — М.: Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина (МГЮА). — 221 с.
51. Шелестов К. О. Праворозуміння та герменевтика / К.О. Шелестов // Актуальні проблеми держави і права. — 2009. — Вип. 50. — С. 108–114
52. Austin J. Lectures on jurisprudence or the philosophy of positive law. 18 London: John Murray 5th edition.
53. Berlin I. Liberty. — Oxford and new York: Oxford University Press, 2002.
54. Berlin I. The crooked timber of humanity: chapters in the history of ideas. — London: John Murrey, 1990.
55. Bentham J. Truth versus Ashhurst. Bovor.
56. Berlin I. The Hedgehog and the Fox // Russian Thinkers. — London: H. Hardy, 1978.

57. Dworkin R. *A Bill of Rights for Britain: Why British Liberty Needs Protecting.* – London: Chatto & Windus, 1990.
58. Dworkin R. *A matter of principle.* – Oxford: Oxford University Press, 1985.
59. Dworkin R. *Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution.* – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996; Oxford: Oxford University Press, 1996; Bridgewater, NJ: Replica Books, 1997.
60. Dworkin R. *Is Democracy Possible Here? Principles For a New Political Debate.* Princeton: Oxford, 2006.
61. Dworkin R. *Justice for hedgehogs.* – London: Belknap Press, 2011.
62. Dworkin R. *Justice in robes.* – London: The Belknap University Press, 2006.
63. Dworkin R. *Law's Empire.* – London: Fontana, 1986.
64. Dworkin R. *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia and Individual Freedom.* – New York: Alfred Knopf, 1993.
65. Dworkin R. *Model of rules I.* reprinted in Dworkin R. *Taking rights seriously.* – London, Duckworth, 1977.
66. Dworkin R. *Religion Without God.* Cambridge, Ma.: London, 2013.
67. Dworkin R. *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality.* – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.
68. Dworkin R. *Taking Rights Seriously.* – London: Duckworth, 1977.
69. Guest, S. "Ronald Dworkin // Jurists: profiles in legal theory", Edinburgh university press, 1997, 2nd ed., P. 1.
70. Hart HLA *The concept of law.* Oxford, Oxford university press, 2nd ed.
71. Hobhouse LT *Liberalism and other political writings.* – Cambridge University Press, 2006.
72. Hodgson, G. "Ronald Dworkin obituary", Guardian, URL <http://www.theguardian.com/law/2013/feb/14/ronald-dworkin>.
73. Kymlicka W. *Contemporary political philosophy // an introduction.* – Oxford: Oxford University Press, 2002.

74. Penner J., Schiff D. and Nobles R. Introduction to jurisprudence and legal theory // Commentary and materials. // Jurisprudence and Legal Theory. – Oxford University Press, 2005, p. 336.

75. Rawls J. A theory of justice. – London: Belknap Press, 1999.

76. Raz J. The morality of freedom. – Oxford: Clarendon Press 2009

77. Raz J. Legal principles and the limits of law. Yale Law Journal, 81, 1972.

78. Raz J. Postscript to “Legal principles and the limits of law” in Ronald Dworkin and Contemporary jurisprudence, ed. Marshall Cohen, – Totowa, NJ: Rowman & Allanheld, 1983.

79. Riggs v. Palmer, 115 NY 506, 22 NE 188, 1889.

80. Simmonds N. Central issues to jurisprudence: justice, law and rights. – London: Sweet & Maxwell, 2008.